

Vlaanderen
is erfgoed

Beschermingsdossier

Het graf en grafteken voor Louis Artan
in Koksijde

monument

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

Het graf en grafteken voor Louis Artan, Koksijde (Oostduinkerke),
André Geryllaan 5 – monument

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/38014/102.1

Joeri Mertens

27/11/2019

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht	4
1.2.1.	Louis Artan de Saint Martin	4
1.2.2.	Het grafteken voor Louis Artan	6
1.2.3.	De gebruikte symboliek.....	8
1.2.4.	Architect Victor Horta en de funeraire kunst	9
1.2.5.	Charles van der Stappen	9
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken.....	11
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	11
2.	Evaluerend gedeelte	11
2.1.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	11
	Archeologische waarde	12
2.2.	Motivering van het type bescherming.....	13
2.3.	Motivering van de afbakening van de bescherming	13
2.4.	Juridische toestand	13
2.4.1.	Onroerend Erfgoed:	13
2.4.2.	Ruimtelijke Ordening:	13
3.	Beheersvisie	13
3.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	13
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed.....	14
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed.....	14
4.	Bronnen	14
5.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	15
5.1.	Omgevingsplan	15
5.2.	Fotobijlage	15
5.3.	Documentatie	15
5.4.	Onderzoeksverslag 'Het funerair erfgoed naar ontwerp van Victor Horta in Vlaanderen'.....	15

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

De bescherming van het grafteken voor de kunstschilder Louis Artan de Saint Martin (1837-1890) werd door de gemeente aangevraagd op 19 januari 2018. Op 22 februari 2018 gaf minister Bourgeois de opdracht het beschermingsdossier in 2019 uit te werken.

Dit dossier is een deel van de thematische bescherming van de drie in Vlaanderen bewaarde graftekens ontworpen door Victor Horta (1861-1941) in de periode 1890-1895: het grafteken Artan (1890-1895), het grafteken Huybrechts-Coppejans (1895) en het grafteken Carpentier-Huybreghts (1895-1920?).

Het beschermingsdossier bevat alle gegevens over het grafteken Artan in Koksijde. Een ruimer kader met informatie over de grafcultuur van de 19de eeuw en Victor Horta is neergeschreven in bijlage 5.4. Onderzoeksverslag 'Het funerair erfgoed naar ontwerp van Victor Horta in Vlaanderen'.

1.1. Situering

Het grafteken voor de marineschilder Louis Artan staat op de begraafplaats van Oostduinkerke, André Geryllaan 5. Het grafteken werd ontworpen door Victor Horta. Het bronzen reliëf met het portret van Louis Artan werd vervaardigd door de art-nouveaubeeeldhouwer Charles van der Stappen (1843-1910). Het gedenkteken werd gerealiseerd in 1890-1895 dankzij giften van de vrienden en bewonderaars van de schilder en een subsidie van de Belgische Staat.

1.2. Historisch overzicht

1.2.1. Louis Artan de Saint Martin¹

Louis Artan de Saint Martin² werd geboren in Den Haag in 1837 en stierf in Oostduinkerke in 1890.

De familie Artan is van Franse afkomst maar belandt tijdens de Franse Revolutie om politieke redenen in de Zuidelijke Nederlanden. Vader Edouard Artan is officier in het leger van het Koninkrijk der Nederlanden en vleugeladjutant van prins Frederik van Oranje-Nassau, de zoon van koning Willem I van Oranje. Het gezin Artan woont in de tweede helft van de jaren 1830 in Den Haag. Louis Artan ziet het levenslicht op 20 april 1837. Hij is de tweede zoon in het jonge gezin.

In 1841 verhuist het gezin naar Brussel. Vader Edouard Artan sterft er in 1842. Douairière Artan verblijft met haar gezin voortaan in Spa.

Pas op 20-jarige leeftijd begon Louis Artan te schilderen. Hij had bewondering voor de in Spa residerende landschapsschilders Edouard Delvaux (1806-1862) en Henri Marcette (1824-1890). Het was Delvaux die Louis Artan aanraadde de natuur als zijn enige leermeester te nemen. Artan ging bijgevolg nooit naar een academie of kunstschool. Als kunstenaar was hij autodidact en de Ardennen waren zijn leerschool. Hij vervulde zijn schilderstechniek door het maken van kopieën in het Louvre (met weinig succes) en door

---

¹ De biografie en oeuvrebeschrijving van Louis Artan zijn gebaseerd op:
BECUWE F. s.d.: *Louis Artan, schilder van de zee. Een culturele biografie (publicatie in voorbereiding)*.
KONINKLIJKE MUSEA VOOR SCHONE KUNSTEN VAN BELGIË 2019: *Louis Artan de Saint-Martin* [online]
<https://www.fine-arts-museum.be/nl/de-collectie/artist/artan-de-saint-martin-louis-1> (geraadpleegd op 18 februari 2019).
MOERMAN A. 1971: *Louis Artan de Saint-Martin - Storm, Openbaar kunstbezit Vlaanderen, 1971.22* [online],
<http://www.tento.be/OKV-artikel/louis-artan-de-saint-martin-storm> (geraadpleegd op 18 februari 2019).
VLAAMSE KUNSTCOLLECTIE 2019: *Louis Artan de Saint-Martin* [online]
<http://www.vlaamsekunstcollectie.be/nl/zoeken.aspx> (geraadpleegd op 18 februari 2019).

² In het document zal de naam verkort worden tot het gebruikelijke Artan.

contacten met de kunstschilder Jean-Baptiste Corot (1796-1875) en de realistische schilders Gustave Courbet (1819-1877) en Louis Dubois (1830-1880). Ook een zomer in Barbizon ontbreekt niet op het lijstje. Het pleinairisme en de impact van de zon worden zijn handelsmerken terwijl de Ardennen zijn favoriete inspiratiebron blijven.

Louis Artan huwde in 1860 met Elisabeth Gavage. In 1863 zijn er al twee flinke zonen en een dochter geboren. Hetzelfde jaar debuteert Louis Artan als kunstschilder op de 'Exposition des Beaux-Arts de Spa'. Het daaropvolgende jaar debuteert hij op een tentoonstelling georganiseerd door de Brusselse 'Cercle Artistique et Littéraire'. Buiten alle verwachtingen krijgt Artan er de eerste prijs. Hij staat voortaan bekend als een Belgische realist, een kunststijl die nog meewarig bekeken wordt.

In 1865 richt Artan in Etterbeek een eigen atelier in. In die jaren schilderde hij onder meer in de directe omgeving van Brussel maar ook in Tervuren. Hij vindt hier gelijkaardige landschappen als diegene waar voor Barbizon zo bekend is. De jonge Artan wordt bij de 'School van Tervuren' gerekend.³ Soms maakt hij samen met zijn collega-schilders uitstappen naar de Kempische heide. Steeds weer wordt hij begeistert door het water in het landschap.⁴ Het is dan ook niet verwonderlijk dat Artan tevens geboeid was door het Dender-, Schelde-, en Durmelandschap en artistiek ook aansloot bij de 'Dendermondse school'.⁵

Zijn debuut als marine-schilder maakt Louis Artan met een duinlandschap in Knokke op het Brusselse Salon van 1866. Het werk dat goed onthaald wordt, is het resultaat van een lang verblijf aan de Belgische kust.⁶ Artan heeft definitief zijn roeping als marineschilder gevonden.

Het daaropvolgende jaar reist hij naar Bretagne waar hij twee jaar werkte. Het was een populaire bestemming voor marineschilders. Hij laat niet na om de kanaaleilanden Jersey en Guernsey te bezoeken. Eenmaal terug in België trekt Artan een tijdlang met regelmaat naar Blankenberge, Heist en Knokke. Vanaf 1868 is de zee in haar vele tonaliteiten zijn uitverkoren onderwerp. In de daaropvolgende jaren zet hij zijn schildersezal afwisselend neer aan de Scheldeoever in Antwerpen, de Frans-Vlaamse kust met Duinkerke, Nederland met Roosendaal, de Zeeuwse kust met Breskens en Vlissingen en de Vlaamse West- en Oostkust. Naarmate de Oostkust toeristisch drukker wordt, verlegt hij vooral vanaf 1884 zijn werkterrein naar het strand tussen De Panne en Nieuwpoort. Een tijdlang gebruikt hij een oude douaneloods op het strand van De Panne als zijn "atelier sur mer". Ondertussen heeft Artan nog steeds een stek in Brussel. De stad blijft het commerciële centrum waar hij zijn klanten vindt.

In de jaren 1860 en 1870 onderging de Belgische marineschilderkunst onder invloed van het pleinairisme een grondige vernieuwing. Artan speelde hierin een cruciale rol. Hij brak met de verhalende marineschilderkunst. Hij bestudeerde de duinen, het strand en de Noordzee in al hun aspecten en trachtte het steeds wisselende karakter van de zee, het strand en de lucht weer te geven. Dramatische effecten en extreme weersomstandigheden overheersten boven het anekdotische. De expressieve vertolking van de dreigende beweeglijkheid en de blinde kracht van de sombere Noordzee werden zijn handelsmerk. Het impressionisme was nooit ver weg.

Artan ontwikkelde met zijn rijke verfmaterie en suggestieve, schetsmatige toets een vrije, directe en virtuoze techniek. Hij weet de stemmingen en het uitzicht van de zee in al haar facetten uit te drukken. Zijn toets bestond zowel uit open gestreken, doorschijnende penseelstreken als uit dik opgezette, dekkende verfpartijen.

³ BECUWE F. s.d.: *Louis Artan, schilder van de zee. Een culturele biografie (publicatie in voorbereiding)*.

⁴ BECUWE F. s.d.: *Louis Artan, schilder van de zee. Een culturele biografie (publicatie in voorbereiding)*.

⁵ BECUWE F. s.d.: *Louis Artan, schilder van de zee. Een culturele biografie (publicatie in voorbereiding)*.

⁶ BECUWE F. s.d.: *Louis Artan, schilder van de zee. Een culturele biografie (publicatie in voorbereiding)*.

Artan stierf op 23 mei 1890 aan influenza in Nieuwpoort-aan-zee dat toen nog een deel van Oostduinkerke was. Hij werd door zijn tijdgenoten erkend om zijn zeer persoonlijke stijl, interpretatie en vernieuwing van de marineschilderkunst.⁷

Zijn schilderijen worden vandaag bewaard in binnen- en buitenlandse musea. De Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België bezitten zestien werken, het Museum voor Schone Kunsten van Gent bewaart drie werken van de kunstschilder en het Nationaal Visserijmuseum in Oostduinkerke heeft elf schilderijen in collectie.

1.2.2. Het grafteken voor Louis Artan⁸

De oprichting

Er verlopen vijf jaren tussen het overlijden van Louis Artan (1890) en de uiteindelijke inhuldiging van het grafteken (1895). Dankzij een dossier van het Bestuur der Schone Kunsten⁹, de agenda van Victor Horta voor 1895¹⁰ en enkele krantenartikels¹¹ kunnen die vijf jaren gereconstrueerd worden.

Marcel Celis schrijft de opdracht voor het grafteken Artan toe aan de nauwe vriendschappelijke en professionele band tussen Horta en de beeldhouwer Charles van der Stappen. Zowel Artan als Victor Horta behoren tot de vrijmetselaarsloge Les Amis Philanthropes, waardoor ze elkaar ook persoonlijk kennen. Het is in elk geval duidelijk dat de bestelling voor het grafteken vanuit de directe vriendenkring van de kunstenaar komt.

In 1890 wordt binnen de Cercle des Arts et de la Presse een comité opgericht dat ijvert voor de oprichting van een grafteken voor Louis Artan. Alfred Verwee (1883-1895), Charles van der Stappen en Constantin Meunier (1831-1905) zijn de drijvende kracht achter het comité. Er wordt gerekend op de intekening op het project door de leden van de vereniging en een tentoonstelling met schilderijen van de overleden kunstschilders Louis Artan, Louis Dubois (1830-1850) en Hippolyte Boulenger (1837-1874). Op 12 mei 1891 bezit het comité 1199,10 frank voor het grafteken. Vermoedelijk maakte Victor Horta reeds voorbereidende schetsen en een kostenraming.¹² Het verzamelde bedrag blijkt onvoldoende om het grafteken te construeren.

Het comité richt zich op 24 mei 1891 tot de Belgische Staat om een subsidie te krijgen.¹³ Op dat ogenblik is Verwee voorzitter en Victor Horta secretaris van het comité. Op 5 juni vraagt het Ministerie voor Schone Kunsten aan het comité een ontwerp, een raming en een overzicht van de financiële reserves.¹⁴ Er komt echter geen reactie van het comité.

⁷ HANNON T. 1891: Louis Artan in: CERCLE DES ARTS ET DE LA PRESSE, *Exposition des oeuvres de Artan - Dubois-Boulenger*, Elsene, 3-8.

⁸ Er werd geput uit volgende publicaties. Archiefdocumenten worden afzonderlijk vermeld.

CELIS M. 2000 : Het grafmonument voor Louis Artan (Oostduinkerke), *Epitaaf* 14.46, 2-4.

DIERKENS-AUBRY F. 1986: Victor Horta, architecte de monuments civils et funéraires, *Bulletin de la commission royale des monuments et des sites tome 13*, 82.

BECUWE F. s.d.: *Louis Artan, schilder van de zee. Een culturele biografie (publicatie in voorbereiding)*.

⁹ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Bestuur Schone Kunsten. Vroeger Fonds. Storting 1957, nr. 2643, Monument Artan, nota (s.d.) van Emile Leclercq van de Administratie van Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten aan de minister.

¹⁰ Sint-Gillis, Museum Horta - archief, Mementos Horta 1894-1906, agenda 1894.

¹¹ L'art Moderne, 1894, 369.

¹² Zijn de schetsen op kalk die gepubliceerd werden door Marcel Celis in het tijdschrift Epitaaf de voorbereidende ontwerpen? In 2019 werden de schetsen niet terug gevonden in het archief van het Hortamuseum. CELIS M. 2000: Het grafmonument voor Louis Artan (Oostduinkerke), *Epitaaf* 14.46, 2-4.

¹³ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Bestuur Schone Kunsten. Vroeger Fonds. Storting 1957, nr. 2643, Monument Artan, nota (s.d.) van Emile Leclercq van de Administratie van Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten aan de minister.

¹⁴ A.R.A., Bestuur Schone Kunsten. Vroeger Fonds. Storting 1957, nr. 2643, Monument Artan, nota (s.d.) van Emile Leclercq van de Administratie van Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten aan de minister.

Vermoedelijk zijn er vervolgens informele contacten tussen het comité en het ministerie. Op 12 februari 1894 beslist minister de Burlet dat zijn departement van Schone Kunsten 800 frank bijdraagt voor de realisatie van het grafteken. Victor Horta gaat met hernieuwde moed aan de slag. Op 24 april 1894 vermeldt Victor Horta de dimensies van de bronzen reliëf van van der Stappen in zijn agenda: 44 x 55 cm. Het koninklijk besluit waarin de toelage vastgelegd wordt laat echter op zich wachten.

In tussentijd tracht het comité de kosten zoveel mogelijk te drukken en zoekt ze vergeefs naar bijkomende inkomsten. Er ontstaat een correspondentie tussen Victor Horta en het gemeentebestuur van Oostduinkerke. Vermoedelijk hoopt het comité op een bijdrage van de gemeente aan het grafteken. Op 9 juli 1894 meldt de gemeente Oostduinkerke dat de gevraagde taks van 50 frank per vierkante meter een gunstarief is, voorbehouden aan inwoners die een grafteken willen oprichten.¹⁵ Voor anderen is de taks 100 frank per vierkante meter. Op die manier draagt de gemeente reeds 200 à 300 frank bij aan het grafteken.

De fondsen zijn dus nog niet zeker in de zomer van 1894. Het eigen vermogen is tegen 12 mei 1894 dankzij de interesten opgelopen tot 1329,44 frank. De gemeente weigert een bijdrage en het koninklijk besluit is nog niet getekend. In juli 1894, schrijft Victor Horta aan kunstschilder Léon Valkenaere (1853-1932): "*faut-il arrêter la taille des pierres ? Nous n'aurons jamais assez d'argent pour payer le monument (qui d'après le dessin approuvé coûtera bien 1900 fr) et la conception soit 300 fr ? Ou pourrions-nous avoir un subside du gouvernement ?*".¹⁶ Er blijft een tekort van 900 frank om het grafteken te realiseren.

Volgens het subsidiedossier worden de in 1891 door het Ministerie van Schone Kunsten gevraagde documenten pas op 16 augustus 1894 aan het ministerie bezorgd. Het grafteken wordt dan geraamd op 2150 frank. Het ontwerp voor het grafteken is aan het dossier toegevoegd. Het comité laat niet na te melden dat Charles van der Stappen en Victor Horta onbezoldigd meewerken aan het project. Er is 820,56 frank te kort voor de realisatie van het grafteken. Koning Leopold II tekent het koninklijk besluit voor de staatsbijdrage van 800 frank op 31 augustus 1894 in Oostende. Op 14 september heeft Victor Horta nog een overleg met een minister over het grafteken Artan.¹⁷ Met wie precies is onduidelijk maar vermoedelijk met minister de Burlet. Op 3 oktober ontvangt Horta als secretaris van het comité een borgstelling voor de 800 frank.

In augustus 1894 is het ontwerp op ware grootte uitgetekend door Horta's medewerker Victor Van Nieuwenhuysse. Op 25 september 1894 bestelt Horta zeven en een halve kubieke meter hardsteen bij de heer Marin van de Carrières du Hainaut in Soignies. Op 27 september van hetzelfde jaar noteert Horta het formaat van het bronzen reliëf: 54,5 x 65,8 cm.

In 'L'Art Moderne' van 18 november 1894 wordt een nieuwe oproep voor fondsenwerving gepubliceerd. Er wordt gemeld dat het graf nog geen steen heeft noch een inscriptie die de voorbijganger herinnert aan de grote kunstschilder Artan.¹⁸ Op 25 november wordt een update van de werken gegeven.¹⁹ Die zijn voorspoedig: de steen is gekapt en weldra zal het fundament van het grafteken gelegd worden. Charles van der Stappen heeft reeds het medaillon afgewerkt. De schatbewaarder Valkenaere kan trots melden dat er dankzij inschrijvingen voldoende geld is om het grafteken af te werken.

¹⁵ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Bestuur Schone Kunsten. Vroeger Fonds. Storting 1957, nr. 2643, Monument Artan, brief van het gemeentebestuur van Oostduinkerke aan Victor Horta op 9 juli 1894.

¹⁶ Sint-Gillis, Museum Horta - Archief, Monuments I 1-5, tekst Marcel m. Celis 10 maart 2000.

¹⁷ Sint-Gillis, Museum Horta - Archief, Mementos Horta 1894-1906, 1894.

¹⁸ L'Art Moderne, 18 november 1894, 46, 369.

¹⁹ L'Art Moderne, 25 november 1894, 47, 377.

Op 2 juli 1895 gaan Victor Horta en Léon Valkenaere naar de steenkapper vermoedelijk om de werken te controleren. Is het grafteken midden juli afgewerkt door de steenkapper? In zijn memoires vermeldt Victor Horta bij 16 juli "*demande de batir: monument Artan = Vanden Plassche à Furnes [?] et le secrétaire communal à Oostduynkerke*"²⁰

Op 5 augustus 1895 is Horta bezig met het ontwerp van de uitnodigingen voor de inhuldiging van het grafteken. Begin augustus 1895 zijn de werken in Oostduinkerke in volle gang. Victor Horta reist van 13 tot 18 augustus 1895 regelmatig naar Oostende en Oostduinkerke wat er wellicht op wijst dat hij de werken persoonlijk opvolgt.²¹

In de krant L'Indépendance Belge van 9 augustus 1895 wordt aangekondigd dat het grafteken op 18 augustus 1895 om half twaalf wordt ingehuldigd.²² Het Comité roept intekenaars en kunstenaars op om in grote getale naar Oostduinkerke te komen. Het beschermcomité verstuurt ook officiële uitnodigingen.²³ De uitnodiging is ondertekend door de secretaris-penningmeester Léon Valkenaere en voorzitter Alfred Verwee. Op de kaart staat het grafteken afgebeeld en worden Charles van der Stappen en Victor Horta als ontwerpers vermeld (5.3 documentatie, foto 4).

De verplaatsing

Louis Artan werd begraven op het kerkhof van Oostduinkerke in 1890. Daar werd ook het grafteken opgericht in 1895. (5.3 documentatie, foto 5 en 6)

Op 7 november 1934 vraagt de zoon van de schilder aan Horta diens mening over een potentiële verplaatsing van het grafteken naar de dijk van Oostduinkerke. Horta reageert op 21 november 1934 negatief. Volgens hem is het werk ontworpen als een grafteken en is het daardoor niet geschikt als herdenkingsteken. Als herdenkingsteken zou het geen eer doen aan de grote kunstschilder. Het bewijst dat Horta rekening hield met de omgeving waarin het object geplaatst werd.²⁴

Vanaf 1 januari 1957 werd de nieuwe begraafplaats in de André Geryllaan in gebruik genomen. Op 5 juli 1960 ging de gemeenteraad over tot de officiële sluiting van het oude dorpskerkhof. Tijdens het schepencollege van 23 november 1960 werd het overbrengen van de graftekens met eeuwigdurende vergunning gegund aan de aannemer gebroeders M. & M. Petit (Rodestraat 9, 8630 Veurne). Het uitgraven van de kelders en het transport kostte 595 frank. De stoffelijke resten werden vervoerd in nieuwe kisten, waarvan het groot model 595 frank kostte, het klein model 490 frank. Het grafteken van Artan werd op 19 maart 1962 overgebracht naar de nieuwe begraafplaats.²⁵ Er wordt vanuit gegaan dat het stoffelijk overschot van de kunstschilder zich nog steeds in het graf bevindt.

Het grafteken wordt vandaag beheerd door de gemeente Koksijde.

1.2.3. De gebruikte symboliek

Op het graftekens voor Louis Artan komen in het hoofdstel viooltjes voor. Aan de zijkanten werden iris-vormige knoppen uitgewerkt om grafkransen aan te hangen.

²⁰ Sint-Gillis, Museum Horta - archief, Mementos Horta 1894-1906, 1895/2.

²¹ Sint-Gillis, Museum Horta - archief, Mementos Horta 1894-1906, agenda van 1895.

²² L'Indépendance Belge, 9 aout 1895, 66.221, 1.

²³ Sint-Gillis, Museum Horta - archief, 25, œuvres XXII.16 monuments 17.18.19, uitnodiging voor de inhuldiging op 18 augustus 1895.

²⁴ Sint-Gillis, Museum Horta - archief, 25, œuvres XXII.16 monuments 17.18.19, brief van 7 november 1934 en 21 november 1934.

²⁵ Informatie verstrekt door de gemeente Koksijde, Sarah Verstaen op 27 juni 2019.

Marcel Celis ziet in het gebruik van de iris en de viooltjes verschillende funeraire symbolen.²⁶ De iris wordt door Celis gekoppeld aan Hades, de god van de onderwereld. In 1832 wordt de bloem geassocieerd met de pijn van de versmachte liefde.²⁷

De viooltje zijn een bekend funerair symbool en staan voor herinnering.²⁸ De Franse naam 'pensée' heeft daartoe bijgedragen. Celis wijst er op dat viooltjes ook symbool kunnen staan voor de rang van Artan in de vrijmetselarij. Artan was lid van de vrijmetselaarsloge 'Les Amis Philanthropes', waarvan hij tot aan zijn dood lid blijft.²⁹ Lid waren onder andere ook Louis Verwee (1838-1895), Henri Van der Hecht (1841-1901), Jan Verhas (1834-1896), Hippolyte Boulenger (1837-1874), Constantin Meunier (1831-1905), Camille Van Camp (1834-1891), de drukkers Parmentier en architect Victor Horta (1861-1947). De geschiedenis van het grafteken Lesaffre (zie bijlage 5.4, hoofdstuk 4.2) bewijst dat er een sterke band bestond tussen La Libre Pensée en Les Amis Philanthropes. Het viooltje kan bijgevolg ook verwijzen naar die beweging van vrijzinnigen. Frank Becuwe wijst er op dat Artan vrijzinnig was.³⁰ Ook dat kan het gebruik van het viooltje als symbool op het grafteken verklaren.

Professor Jeffrey Tyssens (VUB) ontkent de mogelijkheid dat de bloemen op het graf Artan verwijzen naar La Libre Pensée of een rang in de vrijmetselarij. De bloemen corresponderen niet met de afbeelding van viooltjes op graftekens van andere bekende leden van La Libre Pensée zoals op het graftekens Hins in Elsene (1839-1923). Een rang in de vrijmetselarij wordt nooit op een graf afgebeeld.

1.2.4. Architect Victor Horta en de funeraire kunst

Op de biografie van Victor Horta en zijn verwezenlijkingen binnen de funeraire kunst wordt ingegaan in bijlage 5.4. 'Onderzoeksverslag - Het funerair erfgoed naar ontwerp van Victor Horta in Vlaanderen'.

1.2.5. Charles van der Stappen³¹

Biografie

Charles van der Stappen werd in 1843 geboren. Al op jonge leeftijd werkte hij in verschillende beeldhouwateliers. Op zijn zestiende schreef hij zich in aan de Brusselse academie. Hij kreeg er les van Jean Portaels (1818-1895), die de jonge Charles stimuleerde om studiereizen te maken. Charles van der Stappen reisde in 1864 naar Londen en Parijs waar hij de fundamentele van zijn oeuvre vond: de klassieke kunst en de natuur. Hij leerde er de verlorenwastechniek kennen en waardeerde er de kunst van Luca della Robbia (1400-1482). In 1868 voltooide hij zijn opleiding aan de academie.

Vanaf 1866 stelde hij tentoon op de Brusselse Salons en in 1868 op de Société Libre des Beaux-Arts. Hij kreeg in 1869 de opdracht om een buste en twee beelden voor het nieuwe Zuidstation in Brussel te maken. Charles stelde tentoon bij 'La Chrysalide' en zelfs in z'n eigen atelier. Voor de rest van z'n leven bleef hij tentoonstellingen organiseren.

Van der Stappen werd de leider van een nieuwe beeldhouwschool met jonge beeldhouwers als Paul De Vigne (1843-1901) en Thomas Vinçotte (1850-1925), die de klassiek geïnspireerde kunst verlieten ten voordele van het levende model als bron van inspiratie. De staatsopdrachten en private bestellingen stroomden binnen. Hij opende in 1882 een vrij atelier waar hij een hele generatie kunstenaars opleidde waaronder Victor Rousseau

²⁶ Sint-Gillis, Museum Horta - Archief, Monuments I 1-5, tekst Marcel m. Celis 10 maart 2000.

²⁷ S.N. 1832: *Selam oder die Sprache der Blumen*, Wien, 213-216.

²⁸ TYAS R. 1869: *The Language of flowers or, Floral emblems of thoughts, feelings, and sentiments*, New York, 148-149 + 195-196 + 211.

²⁹ BECUWE F. s.d.: *Louis Artan, schilder van de zee. Een culturele biografie* (publicatie in voorbereiding).

³⁰ Informatie verstrekt door Frank Becuwe op 5 november 2019.

³¹ DRAGUET M., VANDEPITTE F. & ADRIAENS-PANNIER A e.a. 2012: *Charles van der Stappen*, Cahier van de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, 6.

(1865-1954), Egide Rombaux (1865-1942) en Jules Lagae (1862-1931). Het werd een kunstenaarscentrum waar ook Victor Horta (1861-1947), Paul Hankar (1859-1901), Edmond Picard (1836-1924), Emile Verhaeren (1855-1916), Camille Lemonnier (1844-1914) en vele anderen over de vloer kwamen.

In 1883 werd hij hoofddocent beeldhouwen aan de Brusselse Academie voor Schone Kunsten. Samen met zijn jeugdvriend Karel Buls (1837-1914) richtte hij de School voor Sierkunsten op, een school verbonden aan de academie. Beiden streefden naar de versmelting van de beeldhouwkunst en sierkunst.

Ondertussen groeit van der Stappen in het naturalisme. Hij bereikte met het beeld 'De dood van Ompdrailles' uit 1881-1897 een eerste artistiek hoogtepunt (5.3. documentatie, foto 1). Het beeld werd opgesteld op de Louizalaan op een sokkel ontworpen door Horta. Charles toonde er voor het eerst de kracht van het gebaar. In de periode 1892-1897 evolueerde zijn werk naar een symbolisme met grote expressieve kracht. Net in die periode vervaardigde hij het bronzen reliëf voor het grafteken Artan. Zijn naturalistische lijnvoering werd voortaan versterkt door een krachtexplosie in musculatuur en bewegingen. Hij speelde steeds meer met de mogelijkheden en oppervlaktestructuur van het materiaal.

Charles van der Stappen staat met een reeks gelijkgestemden aan de bron van de art nouveau tijdens de Wereldtentoonstelling van 1897 in Brussel en Tervuren. Daar presenteert hij zijn meesterwerk 'De mysterieuze sfinx' (5.3 documentatie, foto 2). De erkenning voor het werk van van der Stappen resulteerde in een directeurschap aan de Brusselse Koninklijke Academie voor Schone Kunsten (1898-1901 + 1907-1910). Hij werd tussentijds afgewisseld door Victor Horta. Van der Stappen eiste een breed leerprogramma voor de studenten en liet vrouwen toe tot de architectuurafdeling. De natuur, en meer bepaald de studie van het levend model, bleef de belangrijkste inspiratiebron. Meer en meer gingen de verschillende kunstdisciplines elkaar beïnvloeden. Van der Stappen was voorstander van een ontvoogding van de beeldhouwer. Zijn studenten maakten persoonlijk werk en geen kopieën.

Op 21 oktober 1910 overleed van der Stappen. Hij werd algemeen erkend als leider van de nieuwe Belgische beeldhouwschool en gangmaker van het symbolisme en de art nouveau.

Het bronzen reliëf met het portret van Louis Artan

Charles van der Stappen werkt in 1894 aan het medaillon voor Louis Artan. Op 24 april 1894 vermeldt Horta voor de eerste keer het reliëf in zijn agenda.³² Op 27 september 1894 noteert Horta de definitieve afmetingen in zijn agenda.³³ In L'Art Moderne van 25 november 1894 wordt gemeld dat het reliëf voor Artan reeds werd afgewerkt.³⁴

Het reliëf werd vervaardigd op het ogenblik dat Charles van der Stappen vanuit het naturalisme zoekt naar een nieuwe vormtaal. Hij is op dat ogenblik nog niet doorgebroken als art-nouveaust kunstenaar. Pas in 1897 maakt hij definitief die stap met 'De Mysterieuze Sfinx'.

Louis Artan wordt tot op borsthoogte voorgesteld als een in de verte turende kunstenaar, het gelaat steunend op de rechterhand. Het teken van zijn kunstenaarschap, zijn schilderspalet, wordt door de rechteronderhoek afgesneden. Links en rechts van het portret staat de tekst 'Louis / XXI/ avril/1837' en 'Artan/ XXIII/ mai/ 1890'. Het werk getuigt van het belang dat van der Stappen aan het naturalisme hechtte. Louis Artan werd zowel als schilder als als mens raak getypeerd. De vriendschap tussen Artan en van der Stappen maakte dat van der Stappen de kunstenaar levensecht kon weergeven. In de rechterhoek, op het schilderspalet staat te lezen 'Un maitre/ marin (Louis?) Artan'.

³² Sint-Gillis, Museum Horta - archief, Mementos Horta 1894-1906, agenda 1894.

³³ Sint-Gillis, Museum Horta - archief, Mementos Horta 1894-1906, agenda 1894.

³⁴ L'Art Moderne, 25 november 1894, 47, 377.

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken

Het hardstenen grafteken voor Louis Artan staat opgesteld op de begraafplaats van Oostduinkerke aan het einde van een beboomd erepad, blok H – rij 1 b – nummer A.

Het grafteken bestaat uit een zerk met stèle. De zerk heeft een omlopende getrapte plint. De bovenzijde van de zerk heeft een golvende vorm die vloeiend overloopt in de stèle. De bovenzijde van de zerk is voorzien van groeven.

De stèle is breder dan de zerk en heeft een rechthoekig plattegrond. Vooraan springt de stèle licht uit. Hij heeft eenzelfde getrapte plint als de zerk gevolgd door een verjongend basement. De overgang tussen de onderbouw en het lichaam van de stèle wordt gemarkeerd door een abstracte gegroefde fries.

Het lichaam van de stèle is aan de voorzijde voorzien van een bronzen reliëf met het portret van Artan. Eronder, op het lichaam van de stèle staat het grafschrift '*Louis Artan/ artiste peintre/ 1837 θ 1890*'. Het bronzen reliëf wordt omgeven door een lijst met langs beide zijden een plantenmotief. Op het medaillon staat Louis Artan, op borsthoogte voorgesteld, in de verte turend, het gelaat steunend op de rechterhand. Het teken van zijn kunstenaarschap, zijn schilderspalet, wordt door de rechterbenedenhoek afgesneden. Links en rechts van het portret staat de tekst '*Louis / XXI/ avril/1837*' en '*Artan/ XXIII/ mai/ 1890*'. In de rechterhoek, op het schilderspalet staat te lezen '*Un maitre/ marin (Louis?) Artan*'.

Beide zijden van het grafteken zijn voorzien van een irisachtige knop om kransen op te hangen. In de linker zijkant staat volgende tekst gebeiteld: "*Dit gedenkteeken werd/ opgericht met/ tusschenkomst van den/ staat door zijne vrienden/ en vereerders*". In de rechterzijde staat de Franstalige tekst gebeiteld "*Monument a été éleve/ avec l'intervention/ du gouvernement/ par ses amis/ et ses admirateurs*". De achterzijde is vlak en ongedecoreerd. Een keellijst boordt bovenaan het lichaam af en vormt de overgang naar de koepelvormige afdekking. De keellijst bestaat uit een getrapte lijst, een fries met viooltjes en een lijst met 'gutae'. De koepelvormige afdekking loopt uit op een punt.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt is vastgesteld tijdens een plaatsbezoek op 21 februari 2019. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Evaluatie van de erfgoedwaarden

Historische waarde

Het grafteken is opgericht voor de gevierde marineschilder Louis Artan (1837-1890). Louis Artan wordt beschouwd als de vernieuwer van het maritiem landschap. Hij introduceerde mee het pleinairisme en het impressionisme in de Belgische schilderkunst.

Het grafteken is een representatief voorbeeld van de samenwerkingsverbanden tussen de fin de siècle-kunstenaars op het einde van de 19de eeuw. Het grafteken is in 1894-1895 ontworpen door Victor Horta en het bronzen reliëf is van de hand van beeldhouwer Charles van der Stappen.

Architecturale waarde

Het grafteken uit 1890-1895 staat aan het begin van de evolutie van graftekens van het zerk-met-stèletype in het oeuvre van Victor Horta. De architect herinterpreteert hier voor de eerste keer het klassieke idioom en is daardoor een voorafspiegeling van zijn volwaardige art-nouveauontwerpen.

Het graftype is nog klassiek van opzet met de traditionele funeraire typologie van zerk-met-stèle en een klassiek architectuurelement als het hoofdstel. De architecturale vormgeving met het bronzen reliëf als blikvanger concentreert zich nog aan de voorkant. In latere graftekens zal Horta de stèle langs alle zijden evenwaardig vorm geven.

Het grafteken vertoont anderzijds reeds vroege art-nouveauelementen als de golvende lijnvoering, de soepele overgang tussen zerk en stèle, het terugkerend voetstuk en de afdekking met een koepelvormig kopstuk. Horta toont zich hier een prille vernieuwer van de funeraire kunst.

Artistieke waarde

Het grafteken is een uitzonderlijke artistieke realisatie waarbij de zoektocht van twee kunstenaars naar hun persoonlijke vormtaal zichtbaar is.

Het reliëf van de hand van Charles van der Stappen uit 1894 getuigt van de naturalistische stijl die het begin van de carrière van Charles van der Stappen typeert voordat hij doorbreekt met werken in symbolisme en art nouveau.

Het grafteken is een uitzonderlijk voorbeeld van een grafteken in vroege art-nouveaustijl uit de periode 1890-1895 waar de ontwerper Victor Horta zoekt naar zijn eigen unieke vormtaal.

Culturele waarde

De culturele waarde wordt gevormd door de schenking van het grafteken door vrienden, medestanders en de Belgische Staat. Het schenken van graftekens aan belangrijke personen is een typisch 19de-eeuws fenomeen dat uitsterft in de 20ste eeuw. Het getuigt van de funeraire cultuur binnen de burgerlijke, culturele en artistieke maatschappij van het fin de siècle waar Artan, Horta en van der Stappen deel van uitmaakten.

Het grafteken is een belangrijke getuige van de vriendschapsbanden tussen de kunstenaars van het fin de siècle die elkaar ontmoeten in kunstenaarsverenigingen en vrijmetselaarslogen. In het geval Artan, van der Stappen en Horta is dat meer bepaald de "Cercle des Arts et de La Presse". Het initiatief om een grafteken op te richten voor Artan ontstond net vanuit de "Cercle des Arts et de la Presse" en getuigt dan ook van de waarde die zijn collega-kunstenaars aan Artan hechtten.

Het grafteken is gedecoreerd met de iris en viooltjes die voor de 19de-eeuwse burgerij bekend stonden als symbolen van Hades, de pijn van de versmachte liefde, vergeet me niet en de vrijmetselarij.

Archeologische waarde

De menselijke resten van Louis Artan bleven voor zover bekend in het graf bewaard. Menselijke resten in een duidelijk omschreven funeraire context zijn archeologisch belangrijk omdat bekend is wie zij waren, tot welke sociale laag ze behoorden, wanneer ze stierven, enzovoort. Zelfs voor de 19de en 20ste eeuw blijven skeletresten belangrijke onafhankelijke tot stand gekomen informatiebronnen die de geschreven archiefbronnen kunnen toetsen, aanvullen en nuanceren. Over grafrituelen en grafgiften werd weinig informatie overgeleverd in eigentijdse bronnen. Grafinhouden en skeletresten zijn dan ook belangrijk om de visie op leven en dood, de funeraire cultuur, levensverwachting, ziekte, biologische kenmerken, ... te onderzoeken.

2.2. Motivering van het type bescherming

Het grafteken voor Louis Artan wordt beschermd als monument. Het Onroerenderfgoeddecreet definieert een monument als volgt: "een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemene belang wegens de erfgoedwaarde(n)."

Het grafteken is een uitgesproken gebouwde constructie zonder ruimere relevante context. Een monumentenbescherming is de meest gepaste beschermingsvorm.

2.3. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

De bescherming beperkt zich tot de voetafdruk van het grafteken. Het grafteken werd verplaatst waardoor de historische context verloren ging. Er is bijgevolg geen ruimere historische context die een bescherming van de begraafplaats als geheel of van een cluster aan graftekens verantwoordt.

2.4. Juridische toestand

2.4.1. Onroerend Erfgoed:

Op het omgevingsplan in bijlage bij dit dossier zijn de beschermingen opgenomen die in de buurt liggen van het onroerend goed waar dit dossier over gaat.

De begraafplaats met vermelding van het grafteken voor Louis Artan werd opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed als relic 103682.

2.4.2. Ruimtelijke Ordening:

Het perceel is volgens het gewestplan Veurne-Westkust, goedgekeurd op 6 december 1976 gelegen in een zone voor gemeenschapsvoorzieningen.

3. BEHEERSVISIE

3.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het ministerieel besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen. Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het ministerieel besluit.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden ervan aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechter en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerenderfgoeddecreet en Onroerenderfgoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen, meer bepaald:

- het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- de toestand van het goed regelmatig controleren;
- regulier onderhoud uitoefenen;
- onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een omgevingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is, vraagt de vergunningverlenende overheid advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende onroerenderfgoedgemeente. Een overzicht van alle erkende onroerenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroerenderfgoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

4. BRONNEN

Algemeen Rijksarchief Brussel, Bestuur Schone Kunsten. Vroeger Fonds. Storting 1957, nr. 2643, Monument Artan, nota (s.d.) van Emile Lelercq van de Administratie van Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten aan de minister.

Museum Horta - archief, Mementos Horta 1894-1906, agenda 1894 + 1895.

Museum Horta - archief, Mementos Horta 1894-1906, 1894.

Museum Horta - archief, Mementos Horta 1894-1906, 1895/2.

Museum Horta - archief, Monuments I 1-5, tekst Marcel m. Celis 10 maart 2000.

Museum Horta - archief, 25, œuvres XXII.16 monuments 17.18.19, uitnodiging voor de inhuldiging op 18 augustus 1895.

Museum Horta - archief, 25, œuvres XXII.16 monuments 17.18.19, brief van 7 november 1934 en 21 november 1934.

L'Art Moderne, 18 november 1894, 46, 369.
L'Art Moderne, 25 november 1894, 47, 377.
L'Indépendance Belge, 9 aout 1895, 66.221, 1.

BECUWE F. s.d.: *Louis Artan, schilder van de zee. Een culturele biografie (publicatie in voorbereiding)*.

CELIS M. 2000: Het grafmonument voor Louis Artan (Oostduinkerke), *Epitaaf* 14.46, 2-4.

DIERKENS-AUBRY F. 1986: Victor Horta Architecte de Monuments civils et funéraires, *Bulletin de la commission royale des monuments et des sites* 13, 82.

DRAGUET M., VANDEPITTE F. & ADRIAENS-PANNIER A e.a. 2012: *Charles van der Stappen*, Cahier van de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België; 6.

HANNON T. 1891: Louis Artan in: CERCLE DES ARTS ET DE LA PRESSE, *Exposition des oeuvres de Artan – Dubois-Boulenger*, Elsene, 3-8.

TYAS R. 1869: *The Language of flowers or Floral emblems of thoughts, feelings, and sentiments*, New York, 148-149 + 195-196 + 211.

KONINKLIJKE MUSEA VOOR SCHONE KUNSTEN VAN BELGIË 2019: Louis Artan de Saint-Martin [online] <https://www.fine-arts-museum.be/nl/de-collectie/artist/artan-de-saint-martin-louis-1> (geraadpleegd op 18 februari 2019).

MOERMAN A. 1971: Louis Artan de Saint-Martin – Storm, *Openbaar kunstbezit Vlaanderen*, 1971.22 [online], <http://www.tento.be/OKV-artikel/louis-artan-de-saint-martin-storm> (geraadpleegd op 18 februari 2019).

VLAAMSE KUNSTCOLLECTIE 2019: Louis Artan de Saint-Martin [online] <http://www.vlaamsekunstcollectie.be/nl/zoeken.aspx> (geraadpleegd op 18 februari 2019).

Informatie verkregen van Jeffrey Tyssens op 24 oktober 2019.

5. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1. Omgevingsplan

5.2. Fotobijlage

De fotoregistratie van de fysieke toestand, gevoegd als bijlage bij het ministerieel besluit, bevat alle relevante foto's voor dit dossier. Er is geen afzonderlijke fotobijlage bij het dossier gevoegd.

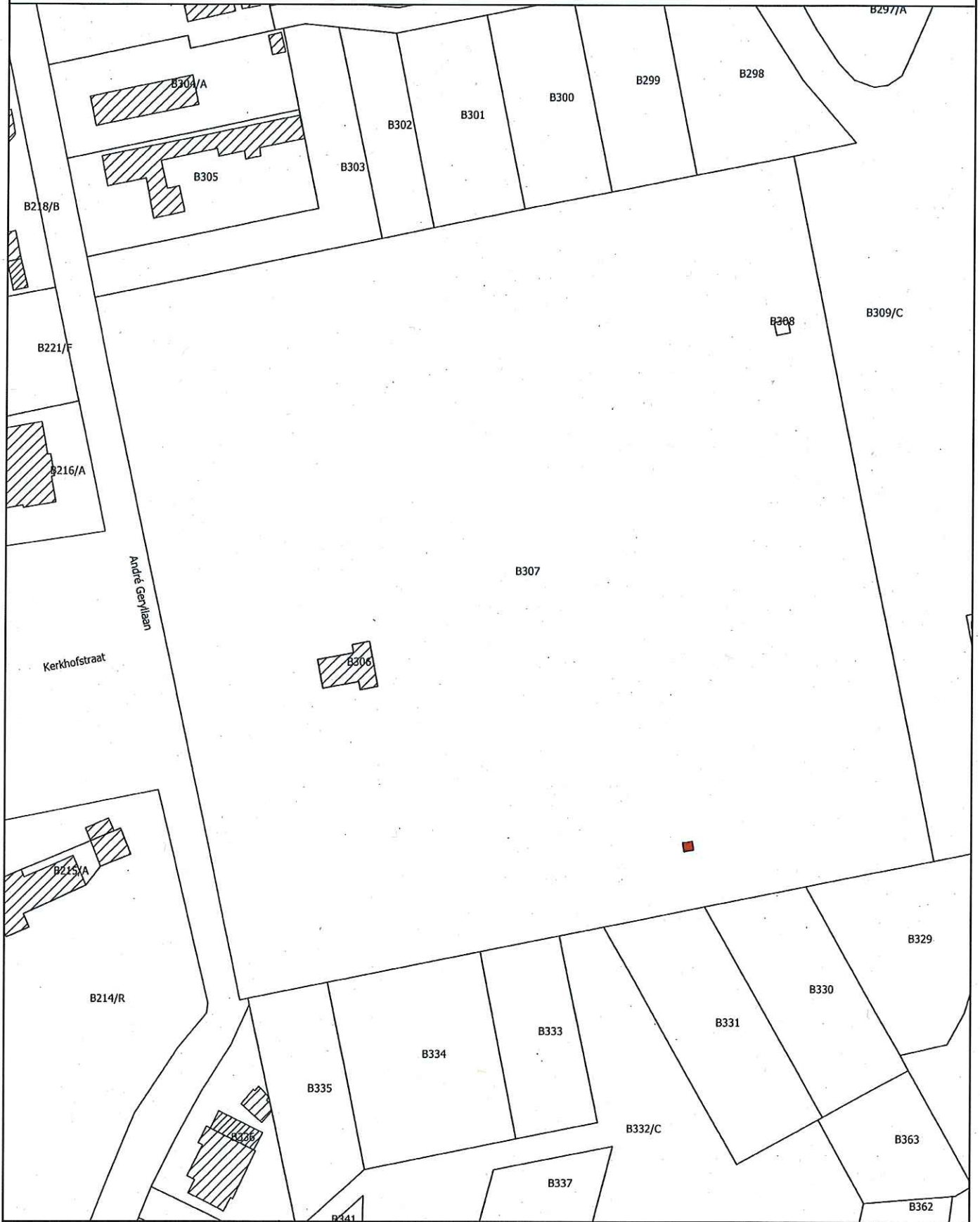
5.3. Documentatie

5.4. Onderzoeksverslag 'Het funerair erfgoed naar ontwerp van Victor Horta in Vlaanderen'

5.1. OMGEVINGSPLAN

 Monument

Schaal: 1:1.000

10 0 10 20 30 40 m

Afbakening gebaseerd op het GRB
Datum raadpleging: 25/10/2019

5.3. DOCUMENTATIE

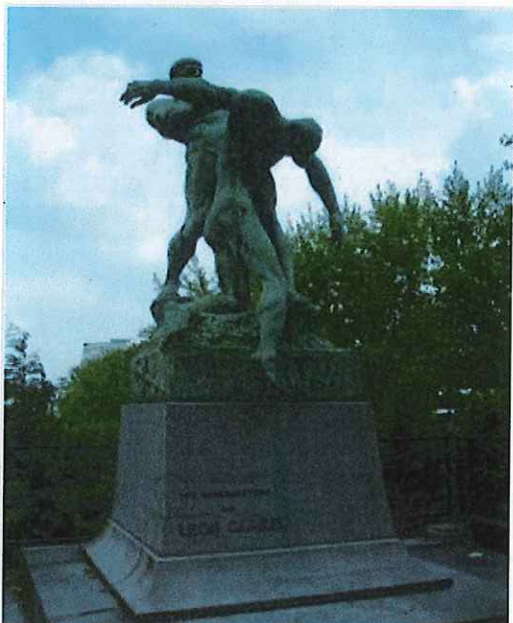

Foto 1: De dood van Ompdrailles, 1881-1897, bron: www.standbeelden.be

Foto 2: De mysterieuze sfinx, 1896, Museum Art & History Brussels

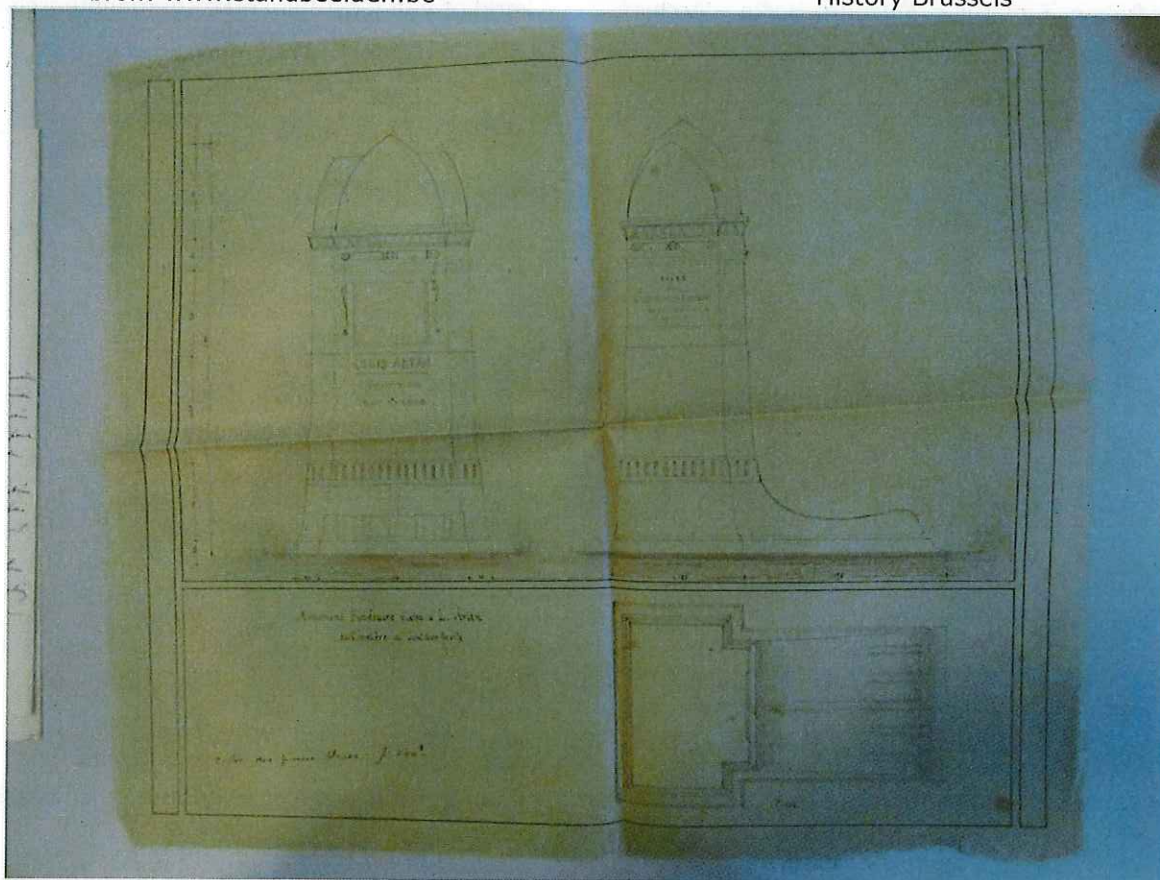

Foto 3: Het grafteken voor Louis Artan, ontwerp Victor Horta, A.R.A. Brussel, Bestuur Schoone Kunsten. Vroeger Fonds. Storting 1957, nr. 2643, Monument Artan.

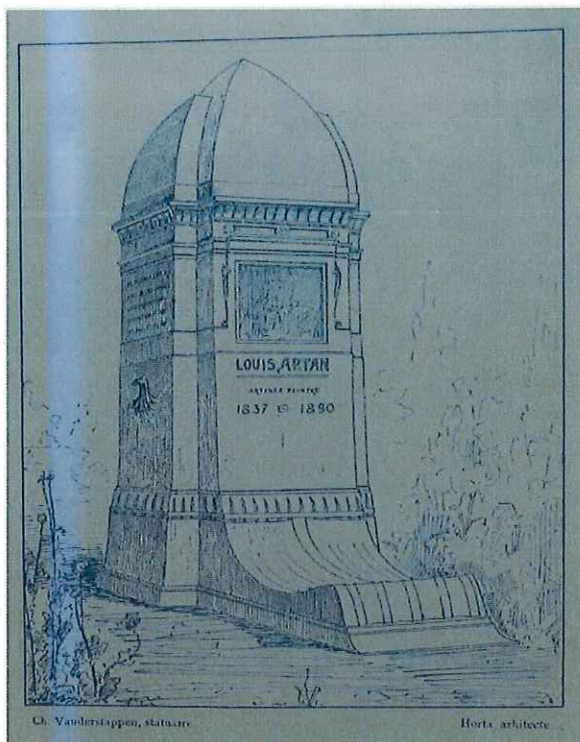

Foto 4: De uitnodiging voor de inhuldiging van het grafteken, Sint-Gillis, Museum Horta – Archief, Monuments I 1-5

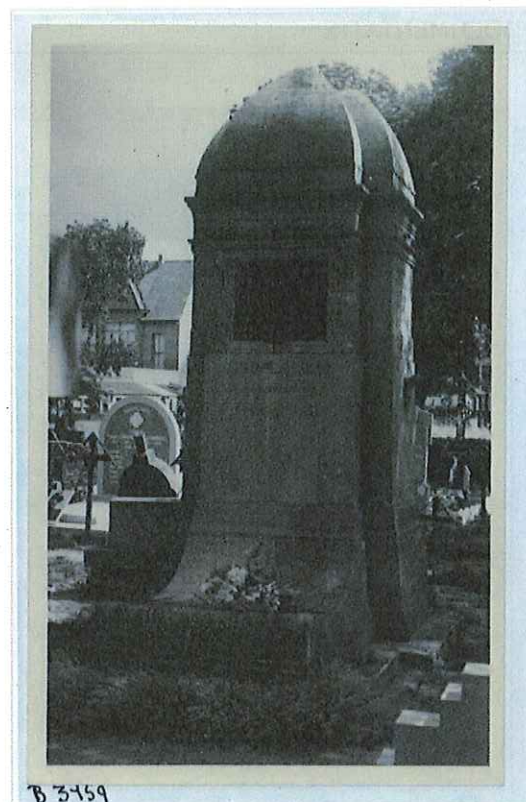

Foto 5: Het grafteken Artan op het voormalige kerkhof van Oostduinkerke (gemeentearchief Koksijde)

Foto 6: Het grafteken Artan op het voormalige kerkhof van Oostduinkerke (gemeentearchief Koksijde)

Foto 7: Nieuwe begraafplaats, André Geryllaan 5 met aanduiding van het grafteken Artan pijl), de overgebrachte graftekens (rood) en het erelaantje (bruin)

5.4. ONDERZOEKSVERSLAG 'HET FUNERAIR ERFGOED NAAR ONTWERP VAN VICTOR HORTA IN VLAANDEREN'

Inhoud

1.	Aanleiding voor het onderzoek	2
2.	Het onderzoeksverslag in relatie tot de individuele beschermingsdossiers	2
3.	Funerair erfgoed, het kader	2
3.1.	Definities.....	2
3.2.	Een historisch kader	3
3.2.1.	Van middeleeuwen tot Verlichting.....	3
3.2.2.	De late 18de en de 19de eeuw.....	3
3.2.3.	De 20ste eeuw	6
4.	Victor Horta	7
4.1.	Biografie	7
4.2.	De funeraire ontwerpen.....	8
4.3.	Geinventariseerd en beschermd erfgoed ontworpen door Victor Horta	10
4.4.	Graftekens in art nouveau in Vlaanderen	11
4.5.	Motivatie van de selectie graftekens naar ontwerp van Victor Horta voor bescherming als monument.....	12
5.	Waarden en bescherming van graftekens.....	13
5.1.	Maatschappelijke waarde van graftekens.....	13
5.2.	Motiveren en selecteren van funerair erfgoed	14
5.2.1.	Waarden voor bescherming	14
5.2.2.	Selectiecriteria voor bescherming.....	15
6.	Afbeeldingen	18

1. AANLEIDING VOOR HET ONDERZOEK

Op 19 januari 2018 vroeg de gemeente Koksijde de bescherming aan van het grafteken Artan. Ontwerper van het grafteken was Victor Horta. Het onderzoek werd uitgebreid naar alle funeraire realisaties van Victor Horta in Vlaanderen.

2. HET ONDERZOEKSVERSLAG IN RELATIE TOT DE INDIVIDUELE BESCHERMINGSDOSSIER

Het onderzoeksverslag dient gelezen te worden in combinatie met volgende beschermingsdossiers:

- het grafteken voor Louis Artan, Koksijde (Oostduinkerke), begraafplaats André Geryllaan (dossier 4.001/38014/102.1);
- het grafteken voor de familie Huybrechts-Coppejans, Gent (Sint-Amandsberg), kerkhof Visitatiestraat (dossier 4.001/44021/147.1);
- het grafteken voor de familie Carpentier-Huybreghts, (Ronse), begraafplaats Engelselaan (dossier 4.001/45041/105.1).

Het onderzoeksverslag bundelt de gemeenschappelijke gegevens van de drie beschermingsdossiers:

- een historisch kader;
- de situering van de drie graftekens binnen het oeuvre van Victor Horta;
- de waarde en bescherming van graftekens.

3. FUNERAIR ERFGOED, HET KADER

3.1. Definities

Graf:

Een graf is een uitgraving in de grond dat wordt gebruikt voor begraving.¹ Het kan zowel om de bijzetting van een lichaam gaan (inhumatiegraf) als om een bijzetting van assen (crematiegraf).

Grafteken:

Met graftekens, volgens de thesaurus Onroerend Erfgoed ook 'funeraire constructies' genoemd, worden de gedenktekens op graven bedoeld.²

Begraafplaatsen:

Een begraafplaats is een terrein waar de stoffelijke resten van overledenen begraven worden, uitgestrooid of bijgezet.³ Het is een overkoepelende term die zowel kerkhoven als buitenstedelijke begraafplaatsen omvat.

Kerkhoven:

¹ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *graven* [online] <https://thesaurus.onroenderfgoed.be/conceptschemas/ERFGOEDTYPES/c/1227> (geraadpleegd op 19/07/2018).

² AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *funeraire constructies* [online] <https://thesaurus.onroenderfgoed.be/conceptschemas/ERFGOEDTYPES/c/174> (geraadpleegd op 19/07/2018).

³ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *begraafplaatsen* [online], <https://thesaurus.onroenderfgoed.be/conceptschemas/ERFGOEDTYPES/c/54> (geraadpleegd op 8 maart 2018)

Een kerkhof is een (meestal) omsloten terrein rondom de kerk, dat doorgaans wordt gebruikt als begraafplaats.⁴

Buitenstedelijke begraafplaatsen:

Begraafplaats aangelegd buiten de stedelijke context. Gevolg van het keizerlijke decreet uit 1784 dat begraven binnen de stadsmuren verbood.⁵

3.2. Een historisch kader

3.2.1. Van middeleeuwen tot Verlichting

Sinds de kerstening was het kerkgebouw voorbehouden aan de heilige. Leken werden er niet begraven. Rondom de kerken ontstond de 'kerk-hof', de tuin bij de kerk.

In eerste instantie verzette de Kerk zich tegen het idee van een lekengraf in de kerk. Toen de Frankische koning Clovis zich in 511 liet begraven in de Parijse Sint-Pieter-en-Paulusbasiliek was het hek van de dam. Al snel volgden de geestelijken, adel en vanaf de late middeleeuwen de burgerij zijn voorbeeld.

Wie niet in de kerk kon, werd er nog steeds omheen begraven op de 'kerk-hof'.

De grafgewoontes van de middeleeuwen zetten zich door tot in de 19de eeuw. Het houten grafkruis bleef in Vlaanderen voor heel die periode zonder twijfel het meest populaire grafteken. Vanaf de 16de eeuw bleven natuurstenen grafkruisen op kerkhoven bewaard (Overwinden, Membruggen, Rekem, ...). Andere graftekens in open lucht zijn tot de 18de eeuw slechts beperkt bekend.

3.2.2. De late 18de en de 19de eeuw

3.2.2.1. Nieuwe begraafplaatsen en bewuste keuzes: de begraafplaats, de locatie, het grafteken

In de Oostenrijkse gebieden vaardigde keizer Jozef II het invloedrijke "Edict van den Keyser aengaende de begraeffennissen" uit in 1784. Daarbij werd de begraafing binnen de stadsmuren verboden en buitenstedelijke begraafplaatsen moesten opgericht te worden.

Het Franse "Décret du 23 prairial an XII relatif au lieu d'inhumation" (12 juni 1804) verving zowel de Oostenrijkse wetgeving als de wetten uit het Prinsdom Luik. Het idee van het begraven buiten de dorpsgrenzen werd overgenomen. Vernieuwend was dat elke overledene een individueel graf kreeg. Het principe 'concessie' werd ingeschreven in de wet, van tijdelijk tot eeuwigdurend.

Kleine gemeenten werden niet gevat door de wetgeving en bleven begraven op het kerkhof.

De situatie was grondig anders in vergelijking met wat men gewoon was en een aantal soms onverwachte effecten waren het gevolg. Ze worden onderstaand toegelicht.

De bewuste keuze voor een begraafplaats

⁴ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Kerkhoven* [online], <https://thesaurus.onroerenderfgoed.be/conceptschemas/ERFGOEDTYPES/c/232> (geraadpleegd op 8 maart 2018).

⁵ MERTENS J. 2016: *Funerair Erfgoed in Vlaanderen - Op zoek naar de doden tussen de levenden*, onuitgegeven studie Onroerend Erfgoed.

De Franse wetgeving uit 1804 leidde tot de beruchte 'kerkhovenoorlog' in België.⁶ De burgerlijke overheden en de Kerk stonden lijnrecht tegenover elkaar in discussies over vrijheid van religie, gemeentelijke autonomie, publieke hygiëne en financiële inkomsten. In de jaren 1860 en 1880 interpreteerde het Hof van Cassatie de Napoleontische wetten in het voordeel van de overheden.

Op het platteland bleven confessionele begraafplaatsen veelal bestaan. Men bleef er zich onttrekken aan de Franse wet van 1804. Dat kon dankzij een aantal onduidelijke formuleringen.

In de steden zaten de burgerlijke overheden die het recht aan hun kant hadden en de Kerk die haar culturele en religieuze autoriteit uitspeelde elkaar in de haren. Het ideologisch conflict tussen beide overheden verergerde enkel naarmate de eeuw vorderde en kende een hoogtepunt in de tweede helft van de eeuw. De buitenstedelijke begraafplaatsen uit de tweede helft van de 19de eeuw werden gezien als uitgesproken liberale, vrijzinnige dodenakkers. Stelselmatig verdwenen daar de religieuze perken. De neutraliteit heerste op niet-confessionele begraafplaatsen.

De Katholieke Kerk en katholieke burgerij konden zich daarmee niet akkoord verklaren. Voornamelijk in steden als Gent en Brussel stegen de spanningen. De katholieke burgerij zette haar machtsmiddelen in om te ageren tegen liberale initiatieven tot verregaande neutraliteit van begraafplaatsen. De bisschoppen spraken banvloeken uit over de nieuwe burgerlijke begraafplaatsen. De katholieke burgerij koos bewust voor een graf in gewijde grond op het platteland, in de parochie waar ze hun buitenverblijf hadden. Pas in 1890 stemde de bisschoppen in met een individuele wijding van het graf en werden de banvloeken opgeheven. De bewuste keuze voor een burgerlijke of op een gewijde begraafplaats zou nog geruime tijd blijven bestaan.

De locatie op de begraafplaats als statussymbool

Wie het zich kon permitteren onderscheidde zich door de ligging op de begraafplaats. De elite toonde haar welstand door de aankoop van eeuwigdurende concessies op prestigieuze locaties op de begraafplaatsen. Ze kozen voor ruime, goed zichtbare concessies langsheen de centrale paden of langs de afsluitingsmuur van de begraafplaats. Voor de uitwerking van het grafteken kozen ze voor familiegraven, grafkapellen en mausolea. De armen lagen achterin, op soms ontoegankelijke binnengebieden met een eenvoudig, of zelfs zonder grafteken. De groeiende burgerlijke cultuur versterkte het streven naar persoonlijke grandeur.

Het grafteken

Het kerkhof in open lucht had nooit grootse graftekens voortgebracht. De elite lag begraven in de kerk en spendeerde daar z'n geld aan praalgraven. Op het kerkhof beperkte men zich vermoedelijk tot een plant, kruis of stèle, meestal uit hout en uitzonderlijk uit steen.

Jozef II stond in 1784 toe dat graftekens werden opgericht voor zover ze geen grond innamen. Wanneer de elite graftekens in open lucht oprichtte, gebeurde dat in een vormgeving die schatplichtig was aan de grafzerken in kerken. Grafplaten en epitafen werden dan ook tegen muren van kerken, kerkhoven en begraafplaatsen opgericht.

Wanneer de Napoleontische wet toeliet dat er graftekens werden opgericht boven op het graf, vielen graf en grafteken samen. De verschillende graftypes schoven in elkaar en de combinatie van de hoofdstèle met een vlakke grafsteen of graftuin werd een bekend fenomeen. Nu ook ontstond de mogelijkheid om een familiekelder in te richten, overdekt met een groots grafteken.

---

⁶ DE SPIEGELEER C. 2015: Secularisering van stedelijke begraafplaatsen in de tweede helft van de negentiende eeuw in België in: INGELS, T. (red.), *R.I.P. Aspecten van 200 jaar begrafenis cultuur in Vlaanderen*, Gent, 5-22.

De romantiek, de beaux-arts esthetiek, de talrijke neostijlen bleken ideaal om de funeraire vormtaal ten volle uit te werken. Het grafteken werd een vraag naar herinnering en herdenking. Het duidde wie de overledene was tijdens het leven, en wat hij betekende voor zijn nabestaanden. Elk gedenkteken verwees naar beroep, rang en stand. De adel liet z'n wapenschild afbeelden, de burgerij zijn werktuigen. De graftekens werden soms al tijdens het leven ontworpen en besteld door de eigenaar van de concessie.

Politieke en filosofische overtuiging schemerden in de 19de eeuw ook door in de vorm van het grafteken. De obelisk en het Egyptiserende mausoleum werden gekozen in Verlichte milieus en in de nadagen van de Napoleontische veldtochten in Egypte. Het werd een symbool van éénheid, broederlijkheid, gelijkheid en daarmee ook van de vrijmetselarij. Katholieken lieten in de 19de eeuw vaak neogotische graftekens met bekronend kruis optrekken.

Het materiaalgebruik bleek eveneens een manier om onderscheid te maken en status en kapitaal te tonen. De allerarmsten konden zich geen stenen graftekens veroorloven. De elite koos voor grootse herdenkingstekens in blauwe hardsteen, marmer en het veel duurdere graniet. Voor de meerderheid van de bevolking volstond echter een tijdelijke concessie, een eenvoudig houten, betonnen of gietijzeren kruis of een grafsteen met stèle.

3.2.2.2. *Symboliek: de hoogbloei van de 19de-eeuw*

De laïcisering van de samenleving vraagt om aangepaste funeraire symbolen. De grafgewoontes wijzigen razendsnel. De burgerlijke overheid neemt de dodenzorg op zich. Nieuwe types van funeraire constructies en nieuwe tradities ontstaan. De funeraire symbolen worden ruimer dan ooit tevoren toegepast.

In de 19de eeuw wordt de 'taal der bloemen' een echte hype.⁷ Die passie kadert in een veranderende industriële maatschappij. In wat grofweg de Victoriaanse periode wordt genoemd, worden vele nieuwe planten ontdekt door 'planthunters'. Tuinbouw, serreteelt en kamerplanten worden populair. Andere plantensoorten blijken perfect te gedijen in de privétuinen en worden geacclimatiseerd. De tuin- en parkaanleg komt sterk tot ontwikkeling. Parken, dierentuinen, tuinen en begraafplaatsen worden vluchtoorden aan de rand van de vervuilde industriële steden.

In die context wordt de bloemensymboliek heel populair. Het herkennen van de symbolische betekenis van planten wordt een vereiste in burgerlijke milieus. Ook 'funeraire planten' komen daarin aan bod. Ze zijn vaak gelinkt aan afscheid, rouw, eeuwigheid, jeugd, onschuld, enzovoort.

Lady Mary Wortley beschreef het Turkse *sélam* ", de manier om betekenissen over te dragen met objecten en bloemen, in de "*Turkish Embassy Letters*" die in 1763 werden gepubliceerd. Het was een systeem om boodschappen over te brengen via objecten en objectassociaties. Het boek werd gigantisch populair in de 19de eeuw. Ook de Victorianen gingen planten associëren met betekenissen. Daarvoor werd geput uit historische literatuur, orale tradities, legendes, kunst, poëzie, tuinbouw en natuurlijke

⁷ KIRKBY M. 2011: *De Victoriaanse taal van de bloemen*, Houten – Antwerpen, 5-11.

En vergelijkend onderzoek van:

ANNE J.M. 1861: *De taal der bloemen, benevens een kort overzicht der plantenkunde en een alfabetisch register der behandelde bloemen in 5 talen*, Utrecht, 5.

DE LA TOUR C. 1854: *Le langage des fleurs*, Brussel.

S.N. 1840: *Uitspanning van het buitenleven, handboekje voor liefhebbers van vogelvangst, visschen, botanie, jagen en talrijke andere landelijke vermaken*, Amsterdam.

TYAS R., 1869: *The Language of flowers or, Floral emblems of thoughts, feelings, and sentiments*, New York, 3-5.

eigenschappen van de planten. Het eerste echte bloemenwoordenboek in West-Europa werd "*La Langage des fleurs*" van Charlotte de la Tour uit 1816. Daarna volgden vele boeken in verschillende talen.

De bloementaal werd in de funeraire kunst bewust toegepast. Cypressen stonden voor rouwen, immortellenkransen voor het eeuwige rouwen, palmtakken voor de overwinning op de dood, vergeet-mij-nietjes voor herinnering, papavers voor de slaap van de dood, enzovoort.

Wat opgaat voor bloemen gaat ook op voor andere symbolen en zelfs kleuren. Een gamma van nieuwe symbolen ontstaat. Bekende symbolische objecten zoals de omgekeerde toorts en schedels worden hergebruikt, andere symbolen als de ouroboros (een slang die in z'n staart bijt) uit de klassieke oudheid worden herontdekt.

Met de Eerste Wereldoorlog eindigt de bloeiperiode van de funeraire symboliek. De wereld wordt rationeler. Graftekens worden semi-massaproducten en de sculptuur eerder decoratie dan betekenisdrager. De kennis van symbolen verwatert.

3.2.2.3. Brussel als voorbeeld

Uit onderzoek blijkt dat in Vlaanderen tot ver in de 20ste eeuw grotendeels graftekens uit blauwe hardsteen werden opgetrokken. Dat werd aangevuld met kleine elementen als tekstplaten of sculpturen in witte marmer. In Brussel werd reeds op het einde van de 19de eeuw graniet gebruikt, vooral roze graniet was erg in trek. De Vlaamse burgerij die zich weerspiegelt aan wat in Brussel gebeurt, introduceert het graniet in Vlaanderen.

Opvallend is het vroege gebruik van graniet in de Vlaamse Rand. Niet alleen was de afstand tot Brussel korter, vele leden van de in de Rand begraven burgerij maakten deel uit van het Brusselse society-gebeuren. Ze werden geboren of stierven in Brussel en deden vaak beroep op Brusselse grafmakers om hun grafteken vorm te geven. In tweede instantie zal de Vlaamse stedelijke burgerij de nieuwe modes en vormgeving overnemen. Pas in laatste instantie zal de landelijke elite beïnvloed worden door de nieuwe materialen en grafvormen. Graniet breekt als bouw materiaal voor zerken van de goegemeente pas definitief door omstreeks 1980.

3.2.3. De 20ste eeuw

De twintigste eeuw was een eeuw van verandering. Op het gebied van funerair erfgoed vond er een 'stille revolutie' plaats. Belangrijke medische doorbraken werden gerealiseerd. Voor de eerste keer in de menselijke geschiedenis werd de dood echt bevochten vanuit een rationeel, wetenschappelijk en niet langer religieus of romantisch standpunt.

De dood werd in de 20ste eeuw steeds afstandelijker en minder zichtbaar. In het naoorlogse positivisme van het modernisme paste geen dood en verval. Door zijn absolute karakter werden het sterven en de omgang met de dood een uitermate negatief gevoel.

De economisering en rationalisering van het naoorlogse sterven liet zich vanaf het interbellum voelen op de begraafplaatsen en was voltooid tegen het midden van de eeuw. De dood en het graf werden verstoten uit de leefomgeving en bijna letterlijk weggemoffeld achter hoge muren, struiken en bomen. De modernistische begraafplaats werd een plaats van uitstoting, vergetelheid en een te mijden plek.

De aanleg van de modernistische begraafplaats na de Tweede Wereldoorlog bestond voortaan uit parallelle rijen van graftekens volgens gestandaardiseerde maten.

Er kon bij de grafmaker gekozen worden uit modules die vervolgens gecombineerd werden tot een semi-persoonlijk grafteken. De verdere standaardisering zette zich door naarmate de eeuw vorderde en is compleet na de Tweede Wereldoorlog. Een kleine groep van personen, vaak een politieke, sociale, culturele en economische elite liet nog artistiek interessante graftekens oprichten.

Vanaf de jaren 1960 ontstaat een tegenbeweging die ijvert voor palliatieve zorg, stervensbegeleiding en thuis sterven. De 'Intieme Dood' krijgt terug een plaats voor wie dat wil en wordt belangrijk én prominent zichtbaar in de jaren 1990. Samen met die vernieuwde visies krijgt ook het hiernamaals een nieuwe inhoud.

De moderne dood is er dus één van nabestaanden en herinnering. De afscheidsrituelen worden diverser en persoonlijker. De keuzemogelijkheden omtrent begraving, verassing en asbestemming worden schier oneindig. Er wordt bewust gekozen voor een bepaalde begraafplaats of grafplek. De grafsteen krijgt steeds meer een vormgeving waar de nabestaanden de overledenen in herkennen.

Het hardstenen grafteken kreeg in het midden van de jaren 1960 concurrentie van nieuwe materialen als witte marmer, graniet in verschillende kleuren, breuksteen, leisteen, glas, kunststof, mozaïeken, ... In de jaren 1980 gaat geïmporteerde graniet overheersen op de begraafplaatsen.

Net zoals vroeger gaat de grote massa voor een gestandaardiseerd grafzerk. Een kleinere groep kiest in navolging van de nieuwe overlijdensrituelen, het bewuste sterven en de herintroductie van de 'intieme dood' voor een persoonlijk vormgegeven grafsteen. De vormgeving en symboliek worden steeds zeldzamer maar ook persoonlijker. Het laatste kwart van de 20ste eeuw is bijgevolg getuige van de geboorte van een zeer persoonlijke funeraire kunst die steeds sterker wordt. Het beroep van de grafmaker, steenkapper en beeldhouwer lijkt door een kleine doelgroep terug in ere hersteld te worden.

4. VICTOR HORTA

4.1. Biografie⁸

Victor Horta (1861-1947) werd geboren in Gent waar hij school liep aan de Academie voor Schone Kunsten en het Koninklijk Atheneum. In 1878 trok hij naar Parijs waar hij werkte in het atelier van de architect-decorateur Jules Dubuysson (geboorte- en sterfdatum onbekend). Horta bezocht er met enthousiasme de Franse musea en monumenten. In 1880 stierf zijn vader en Victor Horta keerde naar huis terug. Hij vestigde zich in Brussel waar hij na zijn huwelijk terug ging studeren aan de Brusselse Koninklijke Academie voor Schone Kunsten. Hij liep stage in het atelier van Alphonse Balat (1818-1895). Diezelfde Balat zorgde ervoor dat de jonge Victor Horta zijn eerste staatsopdracht kreeg in 1889-1890: het Paviljoen van de Menselijke Driften in het Jubelpark. In het ontwerp werd zijn vernieuwende aanpak en eerste subtiele art-nouveaulijnvoering duidelijk. In 1893 ontwierp hij zijn eerste art-nouveauwoningen: het Huis Autrique (Brussel, 1893) en het Huis Tassel (Brussel, 1894). Tot 1909 zou hij ettelijke woningen en handelszaken ontwerpen.

---

⁸ Voor de biografie van Victor Horta werd geput uit:

AUBRY F. 2005: *Horta architect van de art nouveau*, Gent.

DIERKENS-AUBRY F. 1986 : Victor Horta Architecte de Monuments civils et funéraires, *Bulletin de la commission royale des monuments et des sites* 13, 37-100.

GOSLAR M. 2012: *Victor Horta 1861-1947 Leven-werk-art nouveau*, Brussel.

HORTA MUSEUM s.d.: *Biografie* [online] <http://www.hortamuseum.be/nl/horta/biografie> (geraadpleegd op 2 mei 2019).

Naast zijn architectenpraktijk gaf Victor Horta les aan de Université Libre de Bruxelles (1892-1911) en de Academie voor Schone Kunsten van Brussel vanaf 1912. Daar reorganiseerde hij in 1912 de leergangen. Hij werd er in 1913 ook directeur voor een termijn van drie jaren. In 1915 verliet Horta het land richting Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten van Amerika.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog, tussen 1915 en 1919, verbleef Horta in de Verenigde Staten. Hij was er onder de indruk van de Amerikaanse wolkenkrabbers. Dat sterkte hem in de overtuiging dat hij naar de essentie van een gebouw moest zoeken en dat het ornament ondergeschikt was aan de functie. De projecten die Horta realiseerde na de Eerste Wereldoorlog getuigden van die nieuwe inzichten. Horta kreeg de opdracht het Paleis voor Schone Kunsten in Brussel te ontwerpen (1919-1928). In 1925 ontwierp hij onder andere ook het Belgische erepaviljoen voor L'Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes in Parijs en in 1937 het centraal station van Brussel. Horta ruidde toen de art nouveau definitief in voor de nieuwe art deco.

Na de Eerste Wereldoorlog werd Victor Horta leraar aan het Hoger Instituut voor Schone Kunsten in Antwerpen. In 1925 werd hij directeur van de Koninklijke Academie van België, afdeling Schone Kunsten.

4.2. De funeraire ontwerpen⁹

De vernieuwing van het zerk-met-stèle-type door Victor Horta

Net zoals Victor Horta de architectuur herdefinieert, zo herdefinieert hij ook de funeraire vormgeving. In de funeraire kunst zal hij het traditionele zerk-met-stèle-type volledig herinterpreteren.

- De zerk en de stèle vloeien bij Victor Horta soepel in elkaar over en vormen een eenheid;
- De zijkant van de stèle beschouwt Horta als een volwaardig vlak dat hij integreert in het decoratief programma;
- De voor hem zo typische art-nouveauvormtaal gebaseerd op vegetatieve motieven (o.a. stengels, bladeren en bloemen) en dynamische, golvende lijnvoering (o.a. het zweeps slagmotief) wordt toegepast op de funeraire kunst.

Horta komt zo tot een voor hem typerend zerk-met-stèle-graftype dat Dierkens-Aubry in haar artikel als volgt omschrijft: "*Dans les croquis, on observe les caractéristiques suivantes: la stèle au sommet arrondi s'incurve dans la partie inférieure. [...] On y perçoit déjà son intérêt pour le traitement des faces latérales du monument. Aux deux tiers de la hauteur de la stèle se marque une séparation en un massif couronné d'un dôme à quatre arêtes et deux parties latérales reprenant la silhouette du dôme : [...] Dans les monuments postérieurs, ces parties latérales acquerront la même importance que la partie centrale et évoquent un bouton s'ouvrant aux quatre pétales [...] Exceptés les monuments jumeaux Huybrechts et Carpentier, aucun signe d'appartenance à une religion ou à la franc-maçonnerie ne marque les tombes conçues par Horta.*"¹⁰ Die beschrijving kan aangevuld worden met nog twee typerende kenmerken voor de

⁹ De tekst is gebaseerd op :

Onroerend erfgoed, digitaal beschermingsdossier 4.001/23094/104.1, het graf van de beeldhouwer Pieter Braecke (MERTENS J. 2018).

CELIS M. 2000 : Het grafmonument voor Louis Artan (Oostduinkerke), *Epitaaf* 14.46, 2-4.

DIERKENS-AUBRY F. 1986 : Victor Horta Architecte de Monuments civils et funéraires, *Bulletin de la commission royale des monuments et des sites* 13, 37-100.

¹⁰ DIERKENS-AUBRY F. 1986: Victor Horta Architecte de Monuments civils et funéraires, *Bulletin de la commission royale des monuments et des sites* 13, 79.

graftekens van Victor Horta: de vloeiende overgang tussen zerk en stèle en de terugkerende lijn van de voet van de zerk, als een golf.

Overzicht van het funeraire oeuvre van Victor Horta

Tussen 1890 en 1911 ontwierp Victor Horta in totaal tien graftekens voor binnen- en buitenlandse klanten. Er zijn twee types:

- het zerk-met-stèle-type
  - Désiré Lesaffre, Oudenburg 1890 (vernield in 1973)¹¹, hoofdstuk 6. foto 20.
  - Geerts, Elsene afgewerkt in 1894, hoofdstuk 6. foto 1 en 2
  - Segers-Berlemon, Kortrijk 1894 (vernield), hoofdstuk 6. foto 8
  - Louis Artan, Koksijde afgewerkt in 1895, hoofdstuk 6. foto 3
  - Huybrechts-Coppejans, Gent afgewerkt in 1895, hoofdstuk 6. foto 4
  - Carpentier-Huybreghts, Ronse 1895-1920, hoofdstuk 6. foto 5
  - Cressonnières, Molenbeek 1897, hoofdstuk 6. foto 6
  - Monument voor Johannes Brahms, Wenen 1902-1903, hoofdstuk 6. foto 7
- het sarcofaag-type¹²
  - familie Solvay, Elsene 1894, hoofdstuk 6. foto 9
  - Stern, Ukkel 1896, hoofdstuk 6. foto 10
  - François Verheven, Evere 1911, hoofdstuk 6. foto 11

Horta's ontwerp voor de familie Seghers (Kortrijk, 1894) was eerder klassiek met een bronzen gisant op een natuurstenen bed met stèle. De zerk en stèle vormden geen eenheid. Mogelijk werd de vormgeving geëist door de opdrachtgever want de oudere graftekens Lesaffre (1890) en Geerts (1894) vertonen wel reeds een sterk afwijkende vormgeving. Het grafteken Seghers is verloren gegaan.

De graftekens Lesaffre (+1890), Geerts (+1889) en Artan (+1890) vertonen voorzichtig de eerste tekenen van de art nouveau. Alle drie de graftekens ontstonden omstreeks 1890. Aubry en Dierkens suggereren in hun artikel dat het grafteken Geerts wel eens het oudste ontwerp zou kunnen zijn.¹³ Het ontwerp Geerts werd vervolgens geadapteerd voor Lesaffre en gezien de vormovereenkomsten mogelijk ook voor het grafteken Artan. Alle drie de graftekens werden gerealiseerd met steun van een omhaling van leden van de vrijmetselaarsloge Les Amis Philanthropes. Voor het grafteken Lesaffre werd er gelobbyd bij de loge vanuit de vrijzinnigenbeweging La Libre Pensée. Het auteurschap van het grafteken Lesaffre wordt volgens het artikel van Aubrey en Dierkens bevestigd door de archieven van Les Amis Philanthropes.

Zoals blijkt uit het inhoudelijk beschermingsdossier heeft het grafteken Artan een ontstaansgeschiedenis die loopt van 1890-1895.¹⁴ Wellicht ontstonden de eerste schetsen dan ook omstreeks 1890. Het grafteken is daardoor vergelijkbaar met het Paviljoen van de Menselijke Driften in het Jubelpark uit 1890 (zie 6. foto 17 & 18). Zowel in het grafteken Artan als in het Paviljoen van De Menselijke Driften is de zoektocht van Horta merkbaar:

- de klassieke basisstructuur is nog herkenbaar: een Romeinse tempelstructuur voor het paviljoen en een zerk en stèle voor het grafteken;
- accentuering van de voorzijde van de constructie met een verzorgde behandeling van alle andere zichtbare zijden;

¹¹ AUBRY F. en DIERKENS A, Le premier monument funéraire conçu par Victor Horta Le monument à Désiré Lesaffre (Oudenburg, 1890), *Epitaf*, 2005, 19.2, 12-16.

¹² Dit graftype valt verder buiten de scope van het onderzoek daar alle Vlaamse graftekens ontworpen door Victor Horta van het stèle-met-zerk-type zijn.

¹³ AUBRY F. en DIERKENS A, Le premier monument funéraire conçu par Victor Horta Le monument à Désiré Lesaffre (Oudenburg, 1890), *Epitaf*, 2005, 19.2, 15.

¹⁴ Onroerend Erfgoed, Digitaal beschermingsdossier 4.001/38014/102.1, Het grafteken voor Louis Artan in Koksijde (MERTENS J., 2019).

- een gebogen fronton op de tempel en een domvormige afdekking van het grafteken;
- subtiel licht- en schaduwspel door cannelures, voegen en groeven die uit het vlak beginnen;
- Herinterpretatie van klassieke elementen: kapitelen en guttae bij het paviljoen en een abstracte lijst met groeven bij het grafteken.

De graftekens voor Huybrechts-Coppejans, Carpentier-Huybreghts, de Cr ssonni re, Brahms, Solvay en Stern behoren tot de volwassen art nouveau van Horta. De graftekens Huybrechts-Coppejans, Carpentier-Huybreghts voldoen volledig aan de beschrijving van de ideale zerk-met-stèle die Dierkens-Aubry omschrijft. De graftekens ontstonden op het ogenblik dat Victor Horta zijn meest gewaardeerde gebouwen realiseerde: Hotel Winssinger (1893), Hotel Solvay 1894 (zie 6. Afbeeldingen, 21), Hotel Van Eetvelde 1895-1898, Volkshuis 1896-1898. Net als de woningen vertonen de graftekens alle kenmerken van de art nouveau:

- nieuwe basisvorm waar grenzen vervagen;
- de vloeiende lijnvoering ;
- in- en uitstulpende onderdelen;
- decoratieve sculptuur gebaseerd op de vegetatieve lijn, de dynamische lijnvoering en het zweepsflagmotief;
- elegant lettertype.

De sarcofaag voor François Verheven (1911) is de laatste funeraire realisatie in art nouveau door Victor Horta. Het grafteken sluit aan bij de sarcofaagtypes, maar verschilt in materiaalgebruik. Zowel grafteken als sokkel zijn uitgevoerd in zwarte graniet in tegenstelling tot de blauwe hardsteen die in vorige opdrachten doorgaans gebruikt werd. De rijke art nouveau van Horta is beperkt tot details zoals de voeten onder de sarcofaag. Horta lijkt hier een versobering in te zetten en alle aandacht te leiden naar de vorm en het materiaal.

Na 1911 ontwierp Victor Horta nog de modernistische sokkel voor het grafteken van zijn vriend Pieter Braecke in Zaventem (1943, hoofdstuk 6. Foto 12).¹⁵ Het ontwerp voor het grafteken Braecke is eigenlijk een sokkel voor een beeld. Horta vindt dat sokkels steeds eenvoudig moeten zijn, zonder enige versiering.¹⁶ De artistieke waarde van het standbeeld moet spreken en niet in concurrentie treden met de sokkel. Het ontwerp behoort tot de periode waarin Horta ook werkt aan het Paleis voor Schone Kunsten (1919-1928) en het centraal station van Brussel (1953). Ook daarin zal hij functionaliteit boven decoratie plaatsen.

4.3. Geinventariseerd en beschermd erfgoed ontworpen door Victor Horta

Inventaris van het bouwkundig erfgoed

In de inventaris van het bouwkundig erfgoed zijn veertien items gekoppeld aan Victor Horta. Het geinventariseerde oeuvre beslaat zowel woningen als sokkels voor beelden en graftekens.

Volgende funeraire items worden vermeld in de inventaris:

- Koksijde (Oostduinkerke), André Geryllaan, <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/103682> ;
- Ronse (Ronse), Engelsenlaan, stedelijke begraafplaats, <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/28574> ;

¹⁵ Het modernistische grafteken dat buiten de scope van de art-nouveaugraftekens van Horta valt, werd voorlopig beschermd op 20 december 2018. (Onroerend Erfgoed, digitaal beschermingsdossier 4.001/23094/104.1, Het graf en grafteken van Pieter Braecke (MERTENS J., 2018).

¹⁶ GOSLAR M. 2012: *Victor Horta 1861-1947 Leven-werk-art nouveau*, Brussel, 361.

- Zaventem (Nossegem), Namenstraat 60, Grafteken voor Pieter Braecke in Zaventem (Nossegem),
<https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/306777>.

*Beschermd erfgoed*¹⁷

In Vlaanderen zijn vijf realisaties door Victor Horta beschermd. Daartoe behoort slechts één grafteken: dat voor Pieter Braecke. Het is een modernistisch, atypisch ontwerp van Victor Horta.

- Gent (Gent), Twaalfkameren 49, burgerhuis, DG Coupure en omgeving 30/07/1981, historische en artistieke waarde.
<https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/21280>
- Gent (Gent), Twaalfkameren 51-53, twee burgerhuizen, DG Coupure en omgeving 30/07/1981, historische en artistieke waarde.
<https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/21281>
- Ronse (Ronse), Doorniksesteenweg 9, Villa Carpentier, M + DG 22/06/1983, historische waarde.
<https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/28543>
- Vilvoorde (Vilvoorde), Bolwerkstraat 25, Meisjeskostschool Les Peupliers, M (turnzaal) + DG+ DG (onderwijsgebouwen, restanten tuin en omheiningmuur) 18/03/1999, historische waarde.
<https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/70364>
- Zaventem (Nossegem), Namenstraat 60, Grafteken voor Pieter Braecke, M 20 december 2018, historische, artistieke en architecturale waarde.
<https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/306777>

4.4. Graftekens in art nouveau in Vlaanderen

Graftekens in art nouveau zijn in Vlaanderen, maar ook daarbuiten zeer uitzonderlijk. Er bestaat geen gebiedsdekkend vergelijkend onderzoek naar graftekens in art nouveau in Vlaanderen. Ook voor België of daarbuiten zijn ons geen vergelijkende studies bekend.

Franco Borsi schat het aantal gebouwen opgetrokken in 'modern style' tussen 1890 en 1914 in de Brusselse agglomeratie op ongeveer 5% van alle nieuwbouwprojecten.¹⁸ Daarop voortbouwend vermoedt Dierkens-Aubry dat het percentage nieuwe graftekens in art nouveau nog veel lager ligt.¹⁹ Ze wijst daarvoor op de grote weerstand die bestaat om graftekens in een vernieuwende vormgeving op te trekken. Graftekens in neostijlen en eclecticisme overheersten in de 19de en vroege 20ste eeuw.

De Inventaris van het bouwkundig erfgoed vermeldt twee funeraire items met het kenmerk art nouveau:

- Bij de centrale begraafplaats van Brugge wordt vermeld: "*Graven uit de 20ste eeuw in art nouveau, art deco of modernisme, komen minder aan bod.*"²⁰
<https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/77110>
- In Lummen wordt de Grafkapel Willigen-Glavany vermeld. De grafkapel is eerder eclectisch maar wordt vermeld als een art-nouveauekapel.
<https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/200376>

¹⁷ De beschermingsstatuut wordt als volgt aangeduid: M = monument, DG = dorpsgezicht, L = Cultuurhistorisch landschap.

¹⁸ BORSI F. 1974: *Bruxelles 1900*, Brussel, 6.

¹⁹ DIERKENS-AUBRY F. 1986: Victor Horta Architecte de Monuments civils et funéraires, *Bulletin de la commission royale des monuments et des sites* 13, 80.

²⁰ Agentschap Onroerend Erfgoed 2019: De Centrale Begraafplaats [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/77110> (geraadpleegd op 2 mei 2019).

Verder zijn er graftekens in art nouveau bekend op de begraafplaatsen van Koekelberg en Vorst. Beide begraafplaatsen zijn gelegen in Vlaanderen maar werden gebruikt door Brusselse gemeenten. De vormgeving is dan ook gelinkt aan het Brusselse burgerlijke smaakoordeel.

4.5. Motivatie van de selectie graftekens naar ontwerp van Victor Horta voor bescherming als monument

De drie graftekens naar ontwerp van Victor Horta worden voorgesteld voor bescherming om volgende redenen:

- Graftekens in art nouveau zijn in Vlaanderen zeer uitzonderlijk;
- De graftekens illustreren zowel de geboorte als de volwassen vormtaal van de Belgische art nouveau in de funeraire kunst;
- De graftekens zijn vernieuwende ontwerpen in de funeraire kunst;

- De graftekens zijn ontworpen door Victor Horta;
- In Vlaanderen bleven slechts vier graftekens naar ontwerp van Victor Horta bewaard:
  - Het grafteken voor Louis Artan (Koksijde);
  - Het grafteken Huybrechts-Coppejans (Gent);
  - Het grafteken Carpentier-Huybreghts (Ronse) ;
  - Het grafteken voor Pieter Braecke (Zaventem, reeds beschermd als monument)
- De graftekens dateren uit de beginperiode van Horta als architect;
- Het grafteken voor Louis Artan getuigt van de vriendschaps- en samenwerkingsverbanden tussen de kunstenaars tijdens het fin de siècle;
- De graftekens zijn representatief voor het klantenbestand van de jonge, beginnende architect Victor Horta met zijn eerste (semi-)officiële opdrachten en opdrachten voor de maatschappelijke en culturele middenklasse;

- De graftekens zijn representatieve voorbeelden van de 19de-eeuwse burgerlijke grafcultuur:
  - Het schenken van graftekens voor vooraanstaande burgers en kunstenaars;
  - De funeraire symboliek op het graf.

Graftekens in art nouveau zijn in Vlaanderen zeer uitzonderlijk. Dat de onderzochte graftekens een ontwerp zijn van Victor Horta, de grondlegger van de Belgische art nouveau en uit diens beginperiode als architect stammen, maakt hen bijzonder zeldzaam.

Binnen het oeuvre van Victor Horta vormen de funeraire ontwerpen een kleine groep van elf ontwerpen. Hij ontwierp vijf graftekens voor Vlaamse klanten waarvan er vier bewaard bleven. Ze tonen de volledige evolutie van de architect van voorzichtige art nouveau (grafteken Louis Artan) tot volwassen art nouveau (graftekens Huybrechts-Coppejans en Carpentier-Huybreghts) en de modernistische naoorlogse dagen (grafteken Pieter Braecke, voorlopig beschermd op 20 december 2018).

De drie graftekens zijn representatief voor het oeuvre van Victor Horta en illustreren de artistieke evolutie die hij op hetzelfde ogenblik in zijn oeuvre doormaakt. Net als in de architectuur toont Horta zich hier een vernieuwer: de overgang tussen zerk en stèle vervaagt, de vier zijden van de stèle worden evenwaardig uitgewerkt en de decoratieve art-nouveaulijn verschijnt.

De geselecteerde graftekens in Ronse en Gent zijn bijzonder herkenbaar en representatief voor de vormtaal, waarmee de architect traditioneel geassocieerd wordt.

Horta werkte zowel voor als met bevriende kunstenaars (Louis Artan, Charles Van der Stappen, Pieter Braecke, enzovoort) als voor de burgerij van zijn tijd. Persoonlijke contacten bleken van groot belang bij het accepteren van opdrachten. Niet zelden ontwierp Horta voor dezelfde personen zowel het grafteken als de woning (bijvoorbeeld familie Solvay, familie Carpentier-Huybreghts). Er is bijgevolg een belangrijk historisch belang aan de graftekens verbonden dat getuigt van familie- en vriendschapsbanden tijdens het fin de siècle.

Zowel het schenken van graftekens als de afbeelding van symbolen zijn een voornamelijk 19de-eeuwse cultureel fenomeen. Van het eerste luik getuigt het grafteken voor Louis Artan: een schenking door zijn bewonderaars en de staat. Van het tweede facet getuigen de graftekens Huybrechts-Coppejans (Gent) en Carpentier-Huybreghts (Ronse) met de afbeelding van papavers en een kruis op het grafteken. De drie graftekens zijn representatief voor de funeraire cultuur aan het eind van de 19de eeuw.

5. WAARDEN EN BESCHERMING VAN GRAFTEKENS

5.1. Maatschappelijke waarde van graftekens

Plaats van vergankelijkheid en herdenking

Een begraafplaats is een zone waar een gemeenschap de menselijke restanten begraaft om de natuur op gecontroleerde wijze haar gang te laten gaan.

Het grafteken biedt aan de nabestaanden een gepaste en respectvolle plaats, gebonden aan een graf, om hun voorouders te gedenken, zowel binnen als buiten een religieuze context. Het graf en grafteken zijn de plek bij uitstek waar de lokale, regionale en internationale elite of invloedrijke personen voor een laatste keer herdacht worden of de gemeenschap hun erfenis in herinnering houdt.

Graftekens, vaak collectief geplaatst, kunnen plaatsen zijn waar de gemeenschap haar traumatische ervaringen deelt en herinnert.

De 'ruimtelijke ordening' als getuige van maatschappelijke status

De inplanting van een grafteken op een begraafplaats is een wezenlijk onderdeel van de structuur van de begraafplaats. Het getuigt zowel van de positie die een bevolkingsgroep inneemt in de maatschappij als van de uitstraling die een overledene, zijn/haar nabestaanden of de familie wou uitstralen na de dood.

Kinderen, pastoors, kloosterlingen, oorlogsslachtoffers en oud-strijders krijgen vaak een bijzondere plaats op een begraafplaats. Religieuzen liggen dicht bij de kerk of nabij de calvarie. Archeologische vondsten suggereren dat kinderen nabij het westportaal van de kerk lagen. Op begraafplaatsen zijn er afzonderlijke kinderperken. Oorlogsslachtoffers en oud-strijders kregen een plaats op een ereperk.

Private graven van de elite waren meestal gelegen langs de prominente paden op een kerkhof of begraafplaats. Het pad recht op het westportaal van de kerk en de kruisende hoofdpaden op een begraafplaats waren zeer geliefd. Wanneer op de kruising bovendien een calvarie stond, werd dat nog belangrijker. Had de begraafplaats perken, dan richtte de elite graftekens op langs de buitenzijde van de perken. Elitegraven werden tevens tegen de muren van de begraafplaatsen opgetrokken wat vermoedelijk nog teruggaat tot de 18de-eeuwse voorschriften waar een grafplaat mocht opgehangen worden tegen de muren maar geen graf mocht bedekken. Minder begoeden en tijdelijke concessies kwamen meestal dieper op het terrein of perceel te liggen.

De vormgeving in ellenlange rijen van gestandaardiseerde graftekens is een getuige van de 20ste-eeuwse modernistische begraafplaats die weggestoken en gemeden wordt.

Cultuurplanten, stinzenplanten, biodiversiteit

De vele graftuinen werden beplant met 'herinneringsplanten' die een funeraire betekenis hadden. Er werden lentebloeiers, kortbloeiers en planten met een fraaie herfstkleur

aangeplant. Vaak zijn deze cultuurplanten gaan woekeren waardoor contexten met stinzenplanten ontstonden.

Historische graftekens blijken ideale groeibodems te zijn voor allerhande varens, mossen en korstmossen. Het is een biodiversiteit die vaak over het hoofd wordt gezien maar sinds een tweetal decennia internationaal erkend wordt.

Primaire bron voor wetenschappelijk onderzoek

Graftekens zijn primaire bronnen voor het wetenschappelijk onderzoek naar hoe onze voorouders en wijzelf omgaan met de dood en het leven, afscheid, rouw en herinnering. Het grafteken is een stenen archief dat geconstrueerd werd met het oog op herinnering en is daardoor gelijklopend met de papieren archieven die door de gemeentes en beheerders bewaard worden. Samen schrijven ze de geschiedenis van een gemeenschap en haar omgang met de dood.

Het graf is een in situ archeologisch depot dat relevant kan zijn voor toekomstig onderzoek van grafrituelen, grafgiften en van de informatie die historische menselijke skeletresten bezitten. Het is bijgevolg een zeer diverse bron voor onderzoek naar leven en dood.

Het grafteken als artistieke uiting

Graftekens zijn een symbiose van architectuur, sculptuur, toegepaste kunst, brongieten, kunstenaarsoeuvres, fotografie, ... Ze overspannen de laatste vier eeuwen van de funeraire geschiedenis en passen zich aan naar tijd en maatschappij.

Het funeraire ritueel en de culturele geschiedenis

Graftekens zijn een primaire bron voor onderzoek naar de omgang van onze voorouders met de dood, begraven en grafrituelen. Die culturele en filosofische context wordt niet enkel vertaald in immateriële rituelen maar ook in de vormgeving van de graftekens en hun decoratie. Het grafteken laat toe de materiële resten van de grafcultuur te onderzoeken maar ook de band te leggen met dat immateriële facet van een cultuur. Zodoende worden gewoontes en tradities gevisualiseerd. Het grafteken is een vertrekpunt voor verder onderzoek in orale tradities, archiefdocumenten, foto's, ...

Lokale, Vlaamse en (inter)nationale geschiedschrijving

Aan de hand van een grafteken wordt de geschiedenis van een familie geschreven en zijn plaats in de lokale en bovenlokale gemeenschap. Het grafteken is eveneens de plek bij uitstek waar de lokale, regionale en internationale elite of invloedrijke personen voor een laatste keer herdacht worden of de gemeenschap haar erfenis in herinnering houdt.

5.2. Motiveren en selecteren van funerair erfgoed

5.2.1. Waarden voor bescherming

Artikel 2.1. §26 van het Onroerenderfgoeddecreet (12 juli 2013) somt de erfgoedwaarden op die leiden tot bescherming. Toegepast op historische en artistieke graven en graftekens zijn volgende waarden relevant:

Historische waarde:

"Een onroerend goed heeft historische waarde als het getuigt van een (maatschappelijke) ontwikkeling, gebeurtenis, figuur, instelling of landgebruik uit het verleden van de mens".

Een grafteken heeft als gevolg van de ouderdom, grafmaker, diegene die er begraven ligt, de wetgeving die het mogelijk maakte ... bij uitstek een historische waarde.

Architecturale waarde

"Een onroerend goed heeft architecturale waarde als het getuigt van een fase of aspect van de (landschaps)architectuur of de bouwkunst. Het kan gaan om typologie, stijl, oeuvre of materiaalgebruik".

Graftekens zijn bouwkundige constructies en hebben een eigen architecturale vormgeving en architecturale evolutie met wijzigende materialen, decoratie, typologie, ... die getuigen van hun ontstaansperiode, sociale context, politieke en filosofische overtuiging van de overledenen en de nabestaanden.

Artistieke waarde

"Een onroerend goed heeft artistieke waarde als het getuigt van het kunstzinnige streven van de mens in het verleden".

Graftekens getuigen van het kunstzinnige streven van een gemeenschap of individu. Daartoe werden architecten, tuinarchitecten, landschapsarchitecten, kunstenaars, grafmakers, ... aangetrokken om de graftekens vorm te geven en uit te voeren.

Culturele waarde

"Een onroerend goed heeft culturele waarde als het getuigt van tijd- en regiogebonden menselijk gedrag."

Begraafplaatsen zijn bij uitstek plaatsen waar de omgang met de dood en de overledenen als cultureel fenomeen centraal staat. Omheen het graf ontstaan verschillende gewoonten en tradities. Tot de meest opvallende fenomenen behoren de schenking van een grafteken door sympathisanten, de keuze van de locatie van het grafteken op de begraafplaats en de afbeelding van symbolen aan het graftekens. Ze horen bij een cultuur die gericht is op erkenning, herdenking en prestige.

Archeologische waarde

"Een onroerend goed heeft archeologische waarde als het betekenisvol kan bijdragen tot de reconstructie van de bestaansgeschiedenis van de mensheid en haar relatie tot de omgeving door de daar aanwezige overblijfselen, voorwerpen of sporen van de mens en zijn omgeving te behouden of ze met archeologische en natuurwetenschappelijke methoden te onderzoeken."

Over grafrituelen en grafgiften werd weinig informatie overgeleverd in eigentijdse bronnen. Zelfs voor de 20ste eeuw blijven skeletresten belangrijke onafhankelijk tot stand gekomen informatiebronnen die de geschreven archiefbronnen kunnen toetsen, aanvullen en nuanceren. Grafinhouden en skeletresten zijn dan ook belangrijk om de levensverwachting, ziekte, biologische kenmerken, ... te onderzoeken. De archeologische waarde omvat dus het ondergrondse funerair erfgoed.

5.2.2. Selectiecriteria voor bescherming

De selectie van de te bescherming graftekens gebeurt op basis van onderstaande criteria. Het gaat daarbij steeds om een combinatie van criteria die samen de kwaliteiten van een grafteken bepalen.

Zeldzaamheid

"geeft aan in hoeverre het onroerend goed uitzonderlijk voorkomt in relatie met de geografische context, de historische context, de typologie of het oeuvre"

De zeldzaamheid van een grafteken wordt bepaald door zijn ouderdom, gecombineerd met de ligging op een begraafplaats, (uitzonderlijke) vormgeving, artistieke kwaliteiten, uitzonderlijk of vernieuwend materiaalgebruik, overledenen of familie, betrokken kunstenaars, ...

De zeldzaamheid kan ook gevormd worden door het belang van de begraven persoon of personen voor Vlaanderen.

Herkenbaarheid

"geeft aan in hoeverre het onroerend goed een goed herkenbare uitdrukking is van zijn oorspronkelijke functie, uitzicht of vormgeving, of van een belangrijke fase in de latere ontwikkeling daarvan."

Graf- of herdenkingstekens hebben een duidelijke herkenbaarheid dankzij hun vormtaal, materiaalgebruik, opschriften, symboliek, foto's,.... Ze kunnen niet verkeerd geïnterpreteerd worden. Hun ligging binnen een funeraire context (kerkhof of begraafplaats) is een absolute meerwaarde.

Representativiteit

"geeft aan in hoeverre het onroerend goed typerend is voor een geografische of historische context of een welbepaalde typologie of een bepaald oeuvre."

Een grafteken is een representatief voorbeeld van een welbepaalde periode indien elementen als de vormgeving, materiaalgebruik en decoratie de evolutie van de grafkunst door de tijd heen ondersteunt en zichtbaar maakt.

Ensemblewaarde

"geeft aan in hoeverre het onroerend goed een sterke samenhang vertoont tussen de verschillende elementen."

De ensemblewaarde van een grafteken bestaat uit de combinatie van (losse) elementen die samen het grafteken maken. Dat kan gaan om de inrichting van een grafkapel, aanwezigheid van de menselijke resten, graftuin, omheining, knielbank, andere graftekens.

Contextwaarde

"geeft aan in hoeverre er tussen het onroerend goed en zijn directe of ruimere omgeving een sterke relatie is op landschappelijk, stedenbouwkundig of esthetisch vlak."

De contextwaarde van een grafteken wordt gevormd door de ligging van het grafteken binnen een kerkhof of begraafplaats, tegen de muur of kerk of langs een pad, op een binnenperk, in het oudste deel of op de uitbreiding, ... Het zijn elementen die wijzen op de zowel ontstaansgeschiedenis van een grafteken als het prestige en de sociale uitstraling die de nabestaanden wouden tonen.

Bouwfysische toestand

De bouwfysische toestand van het grafteken is van groot belang. Bij de bescherming van graftekens wordt de bouwfysische toestand steeds in overweging genomen. Een grafteken met een hoge graad van degradatie komt niet in aanmerking voor bescherming tenzij er belangrijke tegenindicaties zijn uit historisch of artistiek oogpunt.

Overleden personen of familie

De erfgoedwaarde van een grafteken wordt bepaald door de relevantie van overledenen en de families voor een ruimere regio of Vlaanderen.

Bibliografie

- Onroerend Erfgoed, Digitaal beschermingsdossier 4.001/23094/104.1, Het graf en grafteken van Pieter Braecke (MERTENS J., 2018).
- Onroerend Erfgoed, Digitaal beschermingsdossier 4.001/38014/102.1, Het grafteken voor Louis Artan in Koksijde (MERTENS J., 2019)
- ANNE J.M. 1861: *De taal der bloemen, benevens een kort overzicht der plantenkunde en een alphabetisch register der behandelde bloemen in 5 talen*, Utrecht.
- AUBRY F. 2005: *Horta architect van de art nouveau*, Gent.
- BORSI F. 1974 : *Bruxelles 1900*, Brussel.

- CELIS M. 2000 : Het grafmonument voor Louis Artan (Oostduinkerke), *Epitaaft* 14.46.
- DE LA TOUR C. 1854: *Le langage des fleurs*, Brussel.
- DE MAEYER J. 2002: Adel en burgerij in gehistoriseerde kastelen: ideologische aspecten van een cultuurhistorisch fenomeen, BERGMANS A., DE MAEYER J., DENSLAGEN W. & VAN LEEUWEN W., *Neostijlen in de negentiende eeuw zorg geboden? Handelingen van het tweede Vlaams-Nederlands restauratiesymposium Enschede 3-4 september 1999*, Leuven, 45-68.
- DE SPIEGELEER C. 2015: Secularisering van stedelijke begraafplaatsen in de tweede helft van de negentiende eeuw in België in: INGELS, T. (red.), *R.I.P. Aspecten van 200 jaar begrafenis cultuur in Vlaanderen*, Gent.
- DIERKENS-AUBRY F. 1986: Victor Horta Architecte de Monuments civils et funéraires, *Bulletin de la commission royale des monuments et des sites* 13
- DIFFENBAUGH V. 2011: Voorwoord, in: KIRKBY M., *De Victoriaanse taal van bloemen*, Houten- Antwerpen.
- GOSLAR M. 2012: *Victor Horta 1861-1947 Leven-werk-art nouveau*, Brussel.
- GROOTE P. & KLAASSENS M. 2011: Betekenissen van plekken van de dood in: BROUWER R. & HENSSEN P., *Over 25 jaar de toekomst van de funeraire cultuur*, s.l., 137-139.
- MERTENS J. 2016: *Funerair Erfgoed in Vlaanderen - Op zoek naar de doden tussen de levenden*, onuitgegeven studie Onroerend Erfgoed.
- S.N. 1840: *Uitspanning van het buitenleven, handboekje voor liefhebbers van vogelvangst, visschen, botanie, jagen en talrijke andere landelijke vermaken*, Amsterdam.
- TYAS R., 1869: *The Language of flowers or, Floral emblems of thoughts, feelings, and sentiments*, New York.
- AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *begraafplaatsen* [online], <https://thesaurus.onroerenderfgoed.be/conceptschemas/ERFGOEDTYPES/c/54> (geraadpleegd op 8 maart 2018)
- AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Kerkhoven* [online], <https://thesaurus.onroerenderfgoed.be/conceptschemas/ERFGOEDTYPES/c/232> (geraadpleegd op 8 maart 2018).
- AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *graven* [online] <https://thesaurus.onroerenderfgoed.be/conceptschemas/ERFGOEDTYPES/c/1227> (geraadpleegd op 19/07/2018).
- AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *funeraire constructies* [online] <https://thesaurus.onroerenderfgoed.be/conceptschemas/ERFGOEDTYPES/c/174> (geraadpleegd op 19/07/2018).
- AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2019: *De Centrale Begraafplaats* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/77110> (geraadpleegd op 2 mei 2019).
- HORTA MUSEUM s.d.: *Biografie* [online] <http://www.hortamuseum.be/nl/horta/biografie> (geraadpleegd op 2 mei 2019).
- VAN DALE s.d.: *Begraafplaats* [online] <http://www.vandale.be/opzoeken?pattern=begraafplaats&lang=nn> (geraadpleegd op 17/3/2014).
- S.L. s.d.: *begraafplaats* [online] <http://www.encyclo.nl/begrip/Begraafplaats> (geraadpleegd op 17/3/2014).

6. AFBEELDINGEN

Foto 1: grafteken Geerts (afgewerkt in 1894), Elsene (foto: J. Mertens, 2019)

Foto 2: grafteken Geerts (afgewerkt in 1894), Elsene (foto: J. Mertens, 2019)

Foto 3: grafteken Artan, afgewerkt in 1895 (foto: J. Mertens, 2019)

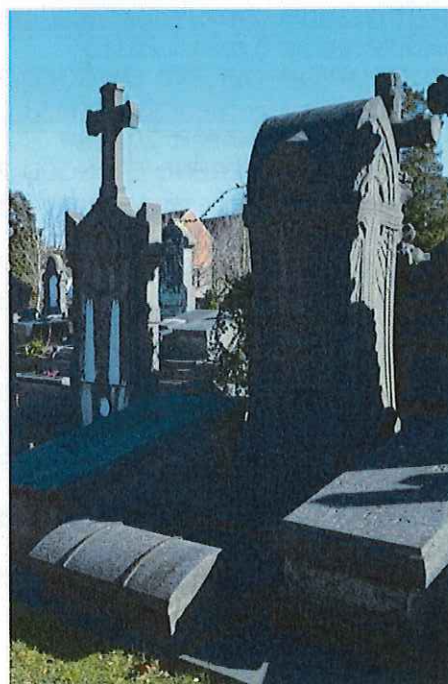

Foto 4: grafteken Huybrechts-Coppejans, afgewerkt in 1895 (foto: J. Mertens, 2019)

Foto 5: grafteken Carpentier-Huybreghts, 1895-1920 (foto: J. Mertens, 2019)

Foto 6: grafteken Cresonnières, 1897, bron: <http://www.molenbeek.irisnet.be/nl/bestand-en/wandelingen/molenbeek-begraafplaats-plan-nl.pdf> (geraadpleegd op 2 mei 2019)

Foto 7: monument Johannes Brahms, 1902-1903 (Hortamuseum, archief, 25 Oeuvres XXII.16 Monuments)

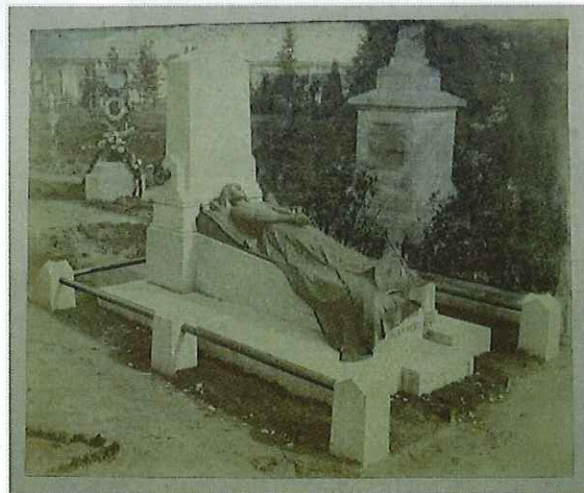

Foto 8: grafteken Segers-Berlemont, 1894 (Hortamuseum, archief, 25 Oeuvres XXII.16 Monuments)

Foto 9: grafteken Solvay, 1894
(foto: J. Mertens, 2019)

Foto 10: grafteken Stern, 1896, bron:
<https://grafzerkje.be/nieuwsbrief/69/artikel/344>
(geraadpleegd op 2 mei 2019)

Foto 11: grafteken Verheven,
1911 (foto: J. Mertens, 2019)

Foto 12: grafteken Braecke, 1943 (foto: J.
Mertens, 2018)

Foto 13: grafteken Artan, 1890-1895 (foto: J. Mertens, 2019)

Foto 14: Hotel Tassel, 1894, bron: By Bernardin Francois 2008, bron: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:BE_Bruxelles_Horta_Tassel.JPG (geraadpleegd op 2 april 2019)

Foto 15: Paviljoen van de menselijke driften, 1890 (foto: J. Mertens, 2019)

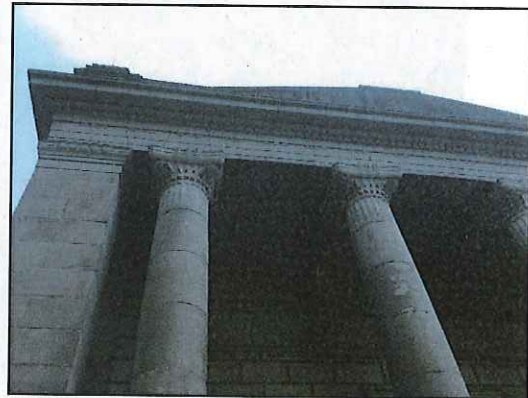

Foto 16: Paviljoen van de menselijke driften, 1890 (foto: J. Mertens, 2019)

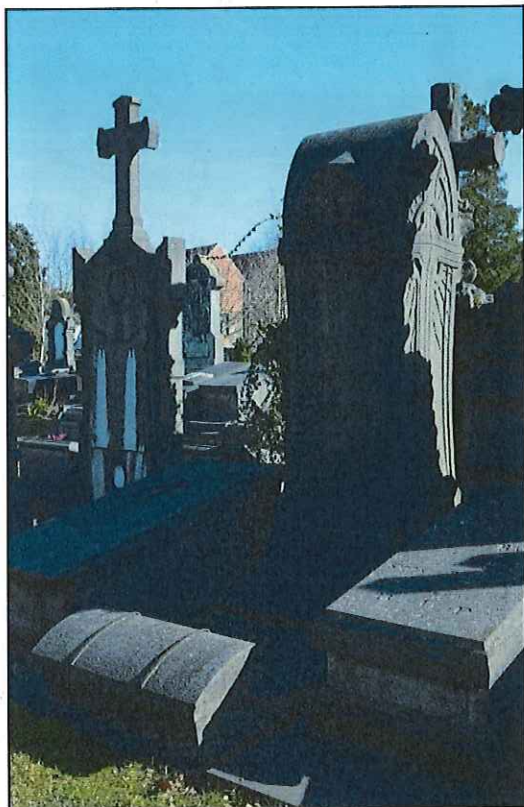

Foto 17: grafteken Huybrechts-Coppejans, afgewerkt in 1895 (foto: J. Mertens, 2019)

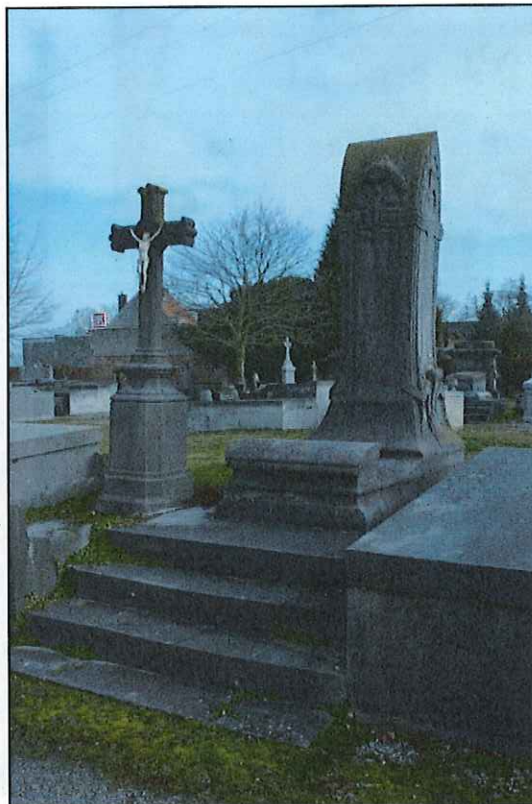

Foto 18: grafteken Carpentier-Huybreghts, 1895-1920 (foto: J. Mertens, 2019)

Foto 19: Hotel Solvay, 1894, bron: Steve Cadman, 2008, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hôtel_Solvay_\(2712362418\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hôtel_Solvay_(2712362418).jpg) (geraadpleegd op 2 april 2019)

Foto 20: Het grafteken Lesaffre, 1890 (bron http://www.epitaaf.org/wp-content/uploads/2017/09/Epitaafperiodiek_2_november_2005.pdf (geraadpleegd op 7 november 2019))

Bijlage 1. Plan bij het ministerieel besluit tot voorlopige bescherming als monument van het graf en grafteken voor Louis Artan in Koksijde (Oostduinkerke)

Provincie: West-Vlaanderen

Gemeente: Koksijde, 5de afdeling, sectie B

Objectnummer: 4.01/38014/784.1

Dossiernummer: 4.001/38014/102.1

Omschrijving:

het graf en grafteken voor Louis Artan, André Geryllaan 5

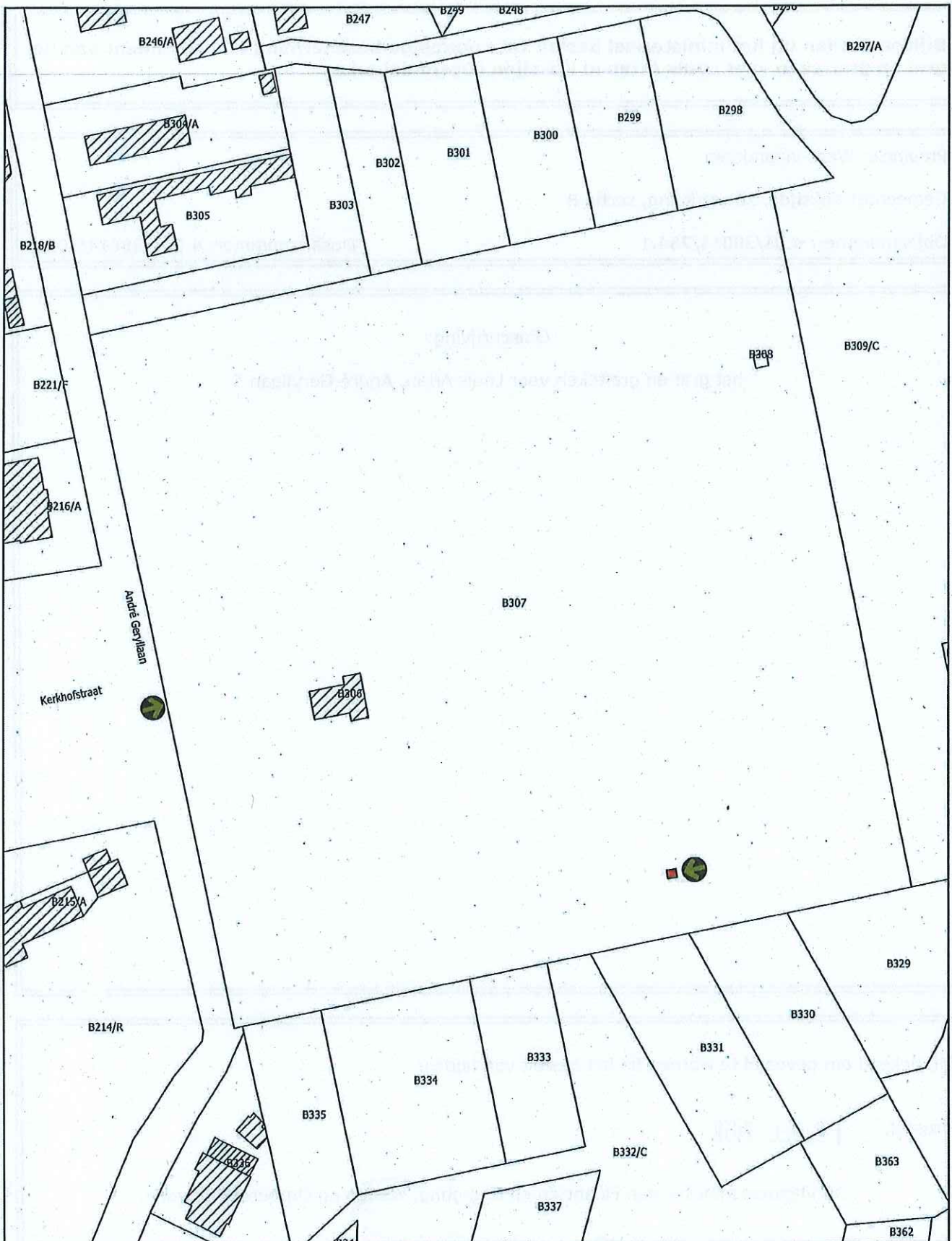
Mij bekend om gevoegd te worden bij het besluit van heden:

Brussel, 12 DEC. 2019

De Vlaamse minister van Financiën en Begroting, Wonen en Onroerend Erfgoed,

Matthias DIEPENDAELE

- Monument
- Plaats van aanplakking van het bericht over het openbaar onderzoek

Schaal: 1:1.000

10 0 10 20 30 40 m

Afbakening gebaseerd op het GRB
Datum raadpleging: 25/10/2019

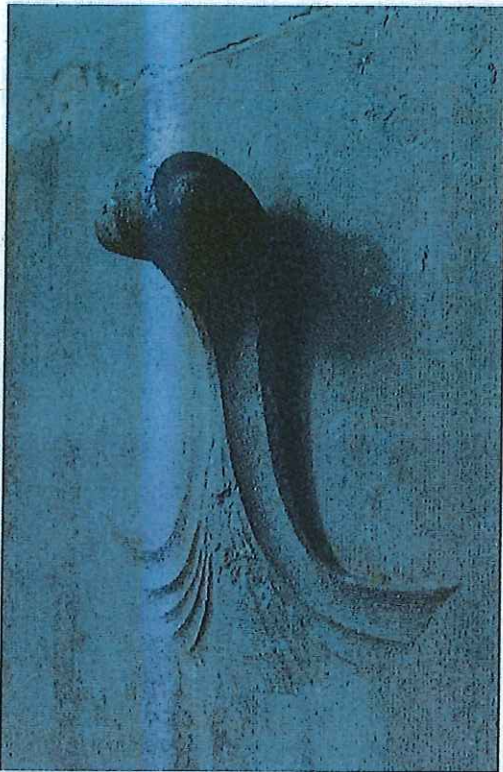

Foto 11: het grafteken voor Louis Artan, knoop voor het dragen van de rouwkransen

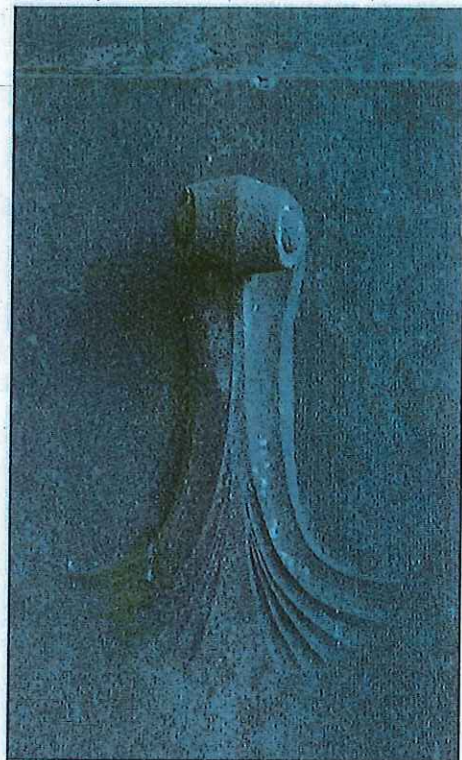

Foto 12: het grafteken voor Louis Artan, knoop voor het dragen van de rouwkransen

Foto 13: het grafteken voor Louis Artan, gedenkplaat (detail)

Foto 14: het grafteken voor Louis Artan, gedenkplaat opschrift links

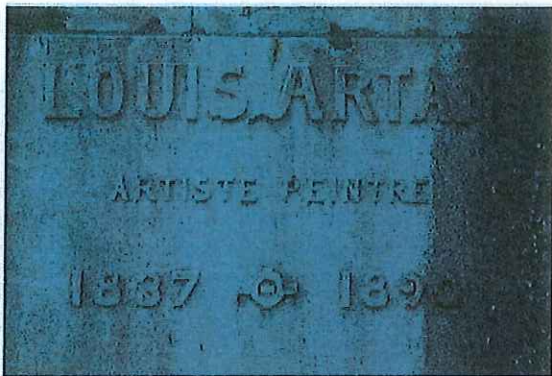

Foto 5: het grafteken voor Louis Artan, epigrafie

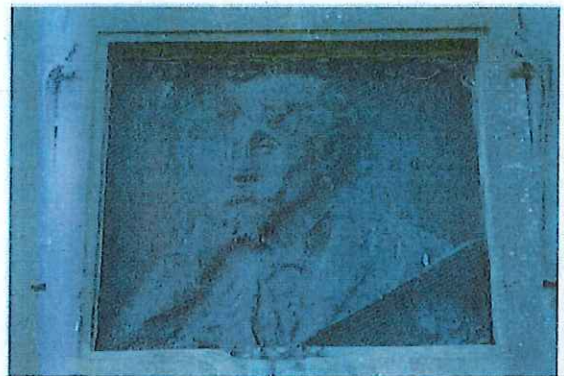

Foto 6: het grafteken voor Louis Artan, bronzen(?) portret

Foto 7: het grafteken voor Louis Artan, sokkel

Foto 8: het grafteken voor Louis Artan, zerk

Foto 9: het grafteken voor Louis Artan, plint

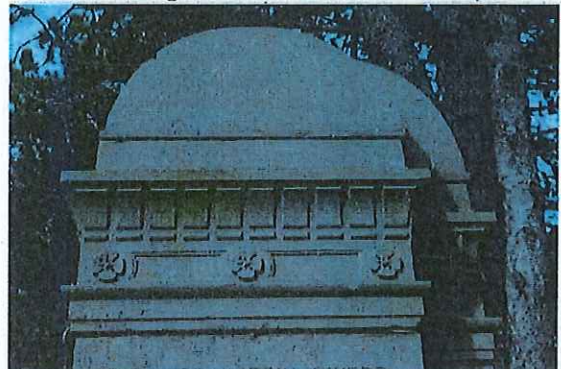

Foto 10: het grafteken voor Louis Artan, kopstuk

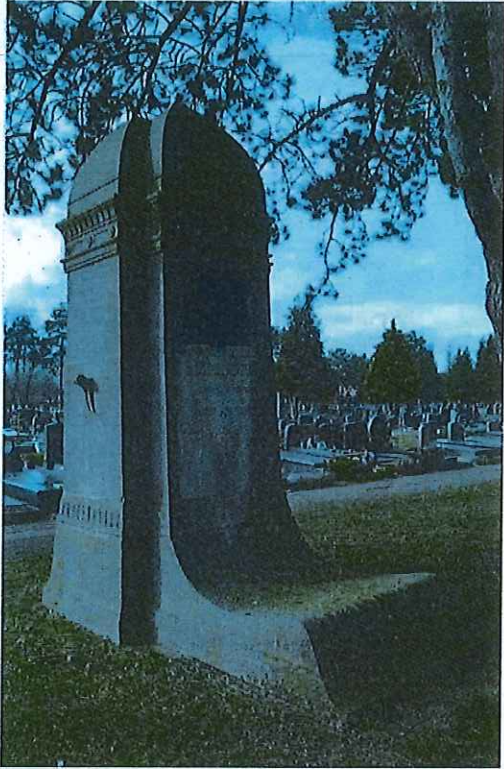

Foto 1: het grafteken voor Louis Artan, totaalbeeld

Foto 2: het grafteken voor Louis Artan, totaalbeeld

Foto 3: het grafteken voor Louis Artan, totaalbeeld

Foto 4: het grafteken voor Louis Artan, totaalbeeld

Bijlage 2. Fotoregistratie van de fysieke toestand bij het ministerieel besluit tot voorlopige bescherming als monument van het graf en grafteken voor Louis Artan in Koksijde (Oostduinkerke)

Provincie: West-Vlaanderen

Gemeente: Koksijde, 5de afdeling, sectie B

Objectnummer: 4.01/38014/784.1

Dossiernummer: 4.001/38014/102.1

Omschrijving:

Het graf en grafteken voor Louis Artan, André Geryllaan 5

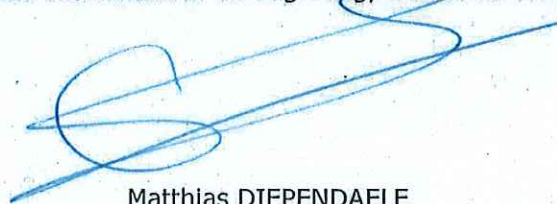
De foto's werden genomen tijdens een terreinbezoek op 21 februari 2019.

Copyright: Agentschap Onroerend Erfgoed

Mij bekend om gevoegd te worden bij het besluit van heden:

Brussel, 12 DEC. 2019

De Vlaamse minister van Financiën en Begroting, Wonen en Onroerend Erfgoed,

Matthias DIEPENDAELE

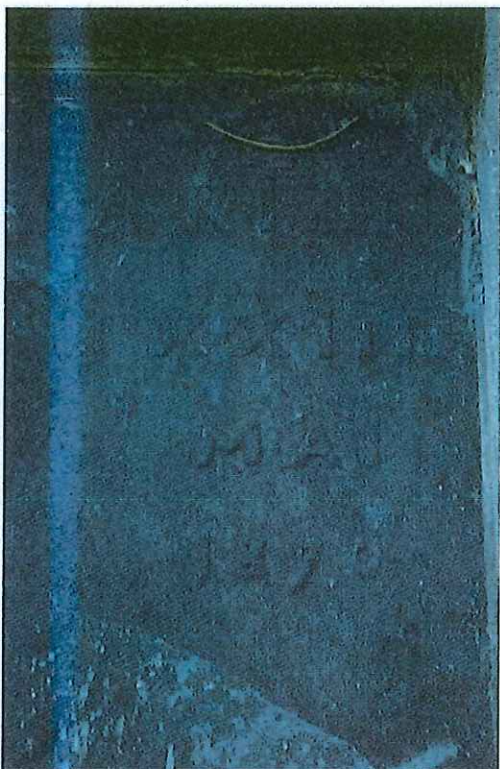

Foto 15: het grafteken voor Louis Artan, opschrift rechts

Foto 16: het grafteken voor Louis Artan, decoratie rechts

Foto 17: het grafteken voor Louis Artan, gedenkplaat opschrift

Foto 18: het grafteken voor Louis Artan, Nederlandstalige tekst van de schenking

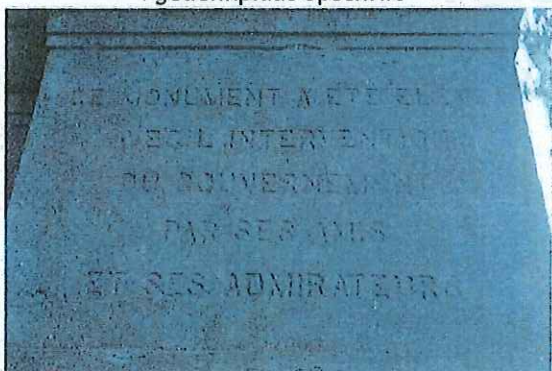

Foto 19: het grafteken voor Louis Artan, Franstalige tekst van de schenking

Foto 20: het grafteken voor Louis Artan, omgeving

Bijlage 3. Behandeling van de adviezen en opmerkingen bij het ministerieel besluit tot voorlopige bescherming als monument van het graf en grafteken voor Louis Artan in Koksijde (Oostduinkerke)

Provincie: West-Vlaanderen

Gemeente: Koksijde, 5de afdeling, sectie B

Objectnummer: 4.01/38014/784.1

Dossiernummer: 4.001/38014/102.1

Omschrijving:

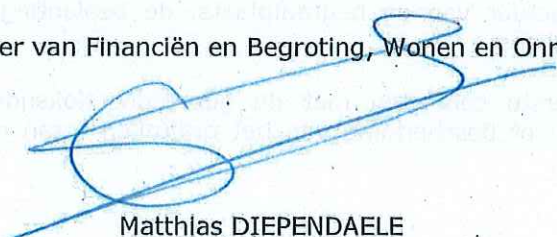
Het graf en grafteken voor Louis Artan, André Geryllaan 5

Mij bekend om gevoegd te worden bij het besluit van heden:

Brussel,

12 DEC. 2019

De Vlaamse minister van Financiën en Begroting, Wonen en Onroerend Erfgoed,

Matthias DIEPENDAELE

1. Adviezen en opmerkingen uitgebracht voorafgaand aan de voorlopige bescherming

1.1. Adviezen uitgebracht door de departementen en agentschappen van de beleidsdomeinen Omgeving, MOW en LV

1.1.1. Beleidsdomein Omgeving

Het advies werd gevraagd op 18 juli 2019.

Het departement noch de agentschappen brachten advies uit over de bescherming van het onroerend goed. In uitvoering van artikel 6.1.3 van het Onroerenderfgoeddecreet zijn de adviezen gunstig.

Conclusie: het advies heeft geen invloed op het inhoudelijk dossier en het ministerieel besluit.

1.1.2. Beleidsdomein Mobiliteit en Openbare Werken

Het advies werd gevraagd op 18 juli 2019.

Het departement noch de agentschappen brachten advies uit over de bescherming van het onroerend goed. In uitvoering van artikel 6.1.3 van het Onroerenderfgoeddecreet zijn de adviezen gunstig.

Conclusie: het advies heeft geen invloed op het inhoudelijk dossier en het ministerieel besluit.

1.1.3. Beleidsdomein Landbouw en Visserij

Het advies werd gevraagd op 18 juli 2019.

Het departement noch de agentschappen brachten advies uit over de bescherming van het onroerend goed. In uitvoering van artikel 6.1.3 van het Onroerenderfgoeddecreet zijn de adviezen gunstig.

Conclusie: het advies heeft geen invloed op het inhoudelijk dossier en het ministerieel besluit.

1.2. Advies uitgebracht door de betrokken gemeente Koksijde

Het advies werd gevraagd op 18 juli 2019.

Gemeente Koksijde

Het college van Burgemeester en Schepenen bracht op 16 augustus 2019 een gunstig advies met voorwaarden uit over deze bescherming. Het advies maakt integraal deel uit van het beschermingsdossier.

Behandeling van het advies:

1. De gemeente vraagt aandacht voor de huidige context waarin het grafteken voor Louis Artan zich bevindt. Er wordt gevraagd om de bescherming uit te breiden tot de laan van coniferen, de structuur van de begraafplaats, de beplanting en de overgebrachte waardevolle graftekens.

Antwoord: De eerste contacten met de gemeente Koksijde in verband met de hernieuwde vraag tot bescherming van het grafteken Artan dateren van 17 januari

2018. Noch in de directe contacten met de gemeente, noch in de opdracht tot bescherming van minister Bourgeois (22 februari 2018) is er sprake van een ruimere perimeter dan het grafteken Artan.

Het inhoudelijk dossier wijst er in hoofdstuk 2.3 'Motivering van de afbakening van de bescherming' op dat het grafteken verplaatst werd van het kerkhof van Oostduinkerke naar de nieuwe begraafplaats aan de André Geryllaan. De historische context die Victor Horta kende en waarmee hij rekening hield, ging daarbij verloren. Dat het kerkhof van Oostduinkerke voor Horta belangrijk was blijkt uit zijn negatief advies uit 1934 aan de zoon van Louis Artan om het grafteken naar de zeedijk te verplaatsen.

In 1957 kreeg het grafteken inderdaad een nieuwe context: de nieuwe begraafplaats van Oostduinkerke. De context heeft echter geen erfgoedwaarde van bovenlokaal Vlaams belang:

- Het ontwerp van de begraafplaats is niet van de hand van Victor Horta.
- In de zuidoostelijke hoek van de nieuwe begraafplaats werden de overgebrachte graven en graftekens van het gesloten kerkhof van Oostduinkerke opgesteld in een nieuwe formatie. De overgebrachte graftekens zijn boeiende voorbeelden van funeraire vormgeving tot ongeveer de jaren 1950. Ze zijn echter van lokaal belang. Het perk vormt echter geen structurerend of beeldbepalend deel van de begraafplaats. (5.3 documentatie, foto 7)
- Het erepad met het grafteken voor Louis Artan zoomt de perken met de overgebrachte graftekens van het kerkhof van Oostduinkerke ten westen af (5.3 documentatie, foto 7). Het laantje is geen ontwerp van Victor Horta. Het laantje neemt geen centrale, beeldbepalende of structurerende positie op de begraafplaats in.
- Het grafteken Artan werd tussen de coniferen geplaatst en niet in de as van het laantje. Het heeft geen beeldbepalende positie in het laantje. Evenmin werden tussen de coniferen een reeks van belangrijke Oostduinkerkenaren of na 1977 Koksijdenaren bijgezet of herdacht met opvallende graftekens. Het enige andere opvallende grafteken is dat van de familie Florizoone vermoedelijk opgetrokken in de jaren 1960. Er is nog heel veel lege ruimte tussen de bomen.

Conclusie: de thematische bescherming van de graftekens ontworpen door Victor Horta laat niet toe om de naoorlogse structuur van de begraafplaats te beschermen. De context van het grafteken getuigt inderdaad van de waardering die voor Louis Artan bestond bij de aanleg van de begraafplaats in 1957. Het grafteken Artan is echter niet bepalend voor de ervaring van het erelaantje, noch voor de structuur van de begraafplaats. Er wordt niet ingegaan op de vraag tot uitbreiding van de bescherming.

2. Er wordt gevraagd om richtlijnen te voorzien voor de instandhouding van de erelaan met coniferen, de structuur van de begraafplaats en de historische grafmonumenten die werden overgebracht van het oude kerkhof.

Antwoord: Daar de beschermingsperimeter niet uitgebreid wordt, worden ook geen richtlijnen voor de instandhouding van de structuur en beplanting van de begraafplaats voorzien. Die elementen worden als lokaal erfgoed beschouwd. De gemeente kan in zijn beheer en reglement op de begraafplaats perfect rekening houden met de beschermde status van het grafteken Artan en voor de omgeving een gepast lokaal erfgoedbeleid uittekenen.

Conclusie: het ministerieel besluit wordt op dit punt niet aangepast.

3. Het grafteken Artan heeft een voorloper gehad met het monument Lesaffre uit 1890 (Oudenburg). Het werd afgebroken in 1970. Het grafteken zou de aanzet geweest zijn voor het ontwerp van het grafteken voor Louis Artan.

Antwoord: het grafteken Lesaffre was bij de onderzoeker onbekend. Er werd verder onderzoek gedaan. De geschiedenis van het graf en grafteken werden gepubliceerd in 2005 in het tijdschrift Epitaaf. Het is inderdaad een vormelijk zeer gelijklopend grafteken. Ook de sociale en culturele context van Lesaffre en Artan zijn gelijklopend.

Conclusie: het inhoudelijk dossier wordt verder aangevuld.

4. Volgende stijl en spellingscorrecties worden voorgesteld:

- p. 5: pleinarisme zonder hoofdletter - niet Quernsey, wél Guernsey
- p. 6: de agenda ipv het agenda
- p. 7: hernieuwde (letter d vergeten)
- p. 9: viooltjes (3de alinea)
- p. 10: alle samenstellingen met 'rechter' in één woord. Dus rechterhand, rechteronderhoek, rechterhoek
- p. 11: laatste alinea van p. 10 is omzeggens gelijk aan 4de alinea p. 11, dus ook hier samenstellingen met rechter in één woord, ook rechterzijde in één woord
- p. 12: blikvanger ipv blinkvangen - fin de siècle zonder koppeltekens (ook p. 13)
- p. 13: 19de-eeuws (zonder e vanachter) fenomeen OFWEL tussen zijn en voornamelijk het woord 'een' weglaten.

Antwoord: Het inhoudelijk dossier is nagekeken en de nodige correcties zijn aangebracht.

Conclusie: het advies van de gemeente Koksijde heeft invloed op het inhoudelijk dossier. Het inhoudelijk dossier werden als volgt aangepast:

- De nieuwe gegevens omtrent het grafteken Lesaffre zijn aangevuld in het dossier (bijlage 5.4 Onderzoeksverslag, pagina 8 en volgende)
- De stijl- en spellingsfouten werden gecorrigeerd.
- Aan bijlage 5.3 documentatie werd foto 7 toegevoegd.

1.3. Advies uitgebracht door de Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed (VCOE)

Het advies werd gevraagd op 18 juli 2019.

De VCOE bracht op 22 augustus 2019 een voorwaardelijk gunstig advies uit over de bescherming van het onroerend goed. Het advies maakt integraal deel uit van het beschermingsdossier.

Behandeling van het advies:

1. De commissie suggereert de afbakening van een overgangszone met het oog op de bewaring van de betekenisvolle inplanting.
Antwoord: Op deze vraag wordt niet ingegaan. De onmiddellijke omgeving van het grafteken bezit onvoldoende ondersteunende kwaliteiten om een uitbreiding van de beschermingsperimeter te motiveren. Dat werd reeds uitgebreid gemotiveerd als reactie op dezelfde vraag door de gemeente Koksijde (zie boven 1.2.1). Een overgangszone is bovendien niet het geschikte instrument om de erfgoedwaarden van een ruimere zone te vrijwaren omdat die geen rekening houdt met eventuele erfgoedwaarden in de overgangszone. De gemeente kan een lokaal erfgoedbeleid voeren voor de omgeving dat rekening houdt met het beschermde monument.
2. De commissie vraagt een gedetailleerd grondplan waarop het grafteken wordt aangeduid.
Antwoord: een grondplan wordt toegevoegd aan hoofdstuk 5.3 'documentatie', foto 7.

3. De commissie vraagt de beheersdoelstellingen op maat uit te werken.
Antwoord: de beheersdoelstelling is even eenvoudig als alomvattend opgesteld:
"1° behoud van het grafteken met al zijn erfgoedelementen en erfgoedkenmerken;
2° behoud van de menselijke resten van Louis Artan in het graf."
De erfgoedelementen en erfgoedkenmerken zijn zowel in het inhoudelijk dossier als in het ministerieel besluit beschreven en zijn in de fotobijlage ook afgebeeld.

4. De Commissie vraagt te verduidelijken of ook het stoffelijk overschot van Louis Artan werd overgebracht.

Antwoord: Het ministerieel besluit vermeldt duidelijk "het graf en grafteken" wat dus ook de inhoud van het graf omvat. Het inhoudelijk dossier vermeldt: "Vanaf 1 januari 1957 werd de nieuwe begraafplaats in de André Geryllaan in gebruik genomen. Op 5 juli 1960 ging de gemeenteraad over tot de officiële sluiting van het oude dorpskerkhof. Tijdens het schepencollege van 23 november 1960 werd het overbrengen van de graftekens met eeuwigdurende vergunning gegund aan de aannemer gebroeders M. & M. Petit (Rodestraat 9, 8630 Veurne). Het grafteken van Artan werd op 19 maart 1962 overgebracht naar de nieuwe begraafplaats." De informatie aangeleverd door de gemeente Koksijde op 27 juni 2019 bevat ook volgende gegevens: de werken werden aanbesteed voor volgende kostprijs: "het uitgraven van kelders + vervoer was 595 fr., lijken met vernieuwen kist groot model was 595 fr., klein model 490 fr.". Daaruit kan geconcludeerd worden dat het stoffelijk overschot van de schilder wel degelijk werd overgebracht naar de nieuwe begraafplaats. De gegevens worden aan het inhoudelijk dossier toegevoegd.

5. De commissie benadrukt de noodzaak voor een algemene visie over het behoud van menselijke resten in relatie tot erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken.

Antwoord: de aanwezigheid van de stoffelijke resten draagt bij tot de historische en archeologische waarde van funerair erfgoed.

De te bewaren menselijke resten zijn deze van personen die cruciaal zijn voor het begrip en de betekenis van het grafteken. Zonder de menselijke resten verliest het grafteken een belangrijk deel van zijn historische waarde. De historische waarde wordt aangevuld met de zin "De stoffelijke resten van Louis Artan bleven voor zover bekend in het graf bewaard."

Menselijke resten in een duidelijk omschreven funeraire context zijn archeologisch belangrijk omdat bekend is wie zij waren, tot welke sociale laag ze behoorden, wanneer ze stierven, enzovoort. Zelfs voor de 19de en 20ste eeuw blijven skeletresten belangrijke onafhankelijke tot stand gekomen informatiebronnen die de geschreven archiefbronnen kunnen toetsen, aanvullen en nuanceren. Over grafrituelen en grafgiften werd weinig informatie overgeleverd in eigentijdse bronnen. Grafinhouden en stoffelijke overschotten zijn dan ook belangrijk om de visie op leven en dood, de funeraire cultuur, levensverwachting, ziekte, biologische kenmerken, ... te onderzoeken.

De archeologische waarde wordt toegevoegd aan het inhoudelijk dossier, het ministerieel besluit en in het onderzoeksverslag.

Een verwijzing naar het stoffelijk overschot van Louis Artan wordt toegevoegd aan artikel 2 van het ministerieel besluit (erfgoedelementen en erfgoedkenmerken van het monument), evenals aan de beschrijving 1.3. in het inhoudelijk dossier.

6. De commissie vraagt om toelatingsplicht 4a en de verwijzingen naar handelingen in de omgeving te schrappen.

Antwoord: Artikel 5 4° stelt dat toelatingsplichtig is: "a) het aanbrengen, verwijderen, vervangen of wijzigen van dakbedekking en gootconstructies". Dus ook het aanbrengen

en eventueel later verwijderen of herstellen van een beschermende dakbedekking is vergunningsplichtig.

Artikel 5 5° voorziet in volgende omgevingswerken:

"a) het plaatsen of wijzigen van bovengrondse en ondergrondse nutsvoorzieningen en leidingen;" en "b) het plaatsen of wijzigen van afsluitingen;". Die werken hebben wel degelijk impact op het grafteken indien de beschermde zone omheind wordt of wanneer boven of ondergrondse nutsleidingen over of door de concessie gaan.

Beide artikels worden in het ministerieel besluit toegevoegd aan artikel 5 4° en als volgt geherformuleerd:

a) het plaatsen of wijzigen van bovengrondse en ondergrondse nutsvoorzieningen en leidingen voor zover zij impact hebben op het bovengrondse grafteken en het ondergrondse graf.

b) het plaatsen of wijzigen van afsluitingen palend aan het grafteken.

Artikel 5 5° wordt geschrapt.

7. De commissie wijst op de bijschriften bij de foto's waar de ontstaansdata elkaar tegen spreken.

Antwoord: In het onderschrift bij de foto in het onderzoeksverslag (bijlage 5.4 bij het inhoudelijk dossier) is een tyfout geslopen. Dat moet 1890-1895 zijn. De fout wordt verbeterd.

8. De commissie vraagt om de viooltjes als symbool voor de vrijmetselarij verder te onderbouwen.

Antwoord: In de voetnoot wordt verwezen naar de bron. Het artikel van Aubry en Dierkens legt de band tussen La Libre Pensée en de vrijmetselaarsloge Les Amis Philanthropes. Artan en Horta waren lid van de loge. Mogelijk verwijzen de viooltjes naar de vrijzinnige ingesteldheid van Artan. Aanvullende informatie is toegevoegd aan het inhoudelijk dossier (hoofdstuk 1.2.3) en aan bijlage 5.3 'onderzoeksverslag' bij het inhoudelijk dossier (pagina 9 en volgende).

9. De commissie wijst er op dat het geboortjaar van Artan bij de beschrijving van het portret door van der Stappen fout werd neergeschreven.

Antwoord: Het gaat hier om een tyfout die zowel in het inhoudelijk dossier als het ministerieel besluit is geslopen. In beide documenten is de geboortedatum gecorrigeerd naar 1837.

10. De commissie wijst er op dat er in het onderzoeksverslag doorverwezen wordt naar het foute hoofdstuk in het onderzoeksverslag. Het moet 6 in plaats van 9 zijn.

Antwoord: Het gaat hier om een tyfout. Hoofdstuk 9 wordt gewijzigd in hoofdstuk 6.

Conclusie: het advies heeft invloed op het inhoudelijk dossier en het ministerieel besluit. Het inhoudelijk dossier en het ministerieel besluit werden als volgt aangepast:

Inhoudelijk dossier:

- de stijl- en spellingsfouten zijn gecorrigeerd in het hoofddocument en de bijlagen
- de gegevens over de overbrenging van de menselijke resten naar de nieuwe begraafplaats werd toegevoegd aan hoofdstuk 1.2.2, pagina 9.
- De aanvullende gegevens betreffende de interpretatie van de viooltjes werd toegevoegd aan hoofdstuk 1.2.3.

Bijlage 5.4 onderzoeksverslag:

- De gegevens omtrent het grafteken Lesaffre zijn aangevuld in het dossier (pagina 8 en volgende)

Bijlage 5.3 documentatie:

- Een gedetailleerde plattegrond van de begraafplaats is toegevoegd (foto 7).

Het ministerieel besluit:

- Aanhef:
  - de menselijke resten worden toegevoegd aan de historische waarde.
  - de archeologische waarde wordt toegevoegd.
- Artikel 2:
  - de geboortedatum van Artan is gecorrigeerd.
  - de bewaring van de menselijke resten van Louis Artan wordt aan de beschrijving van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken toegevoegd.
- Artikel 5 4° wordt aangevuld met volgende punten:
  - het plaatsen of wijzigen van bovengrondse en ondergrondse nutsvoorzieningen en leidingen voor zover zij impact hebben op het bovengrondse grafteken en het ondergrondse graf.
  - het plaatsen of wijzigen van afsluitingen palend aan het grafteken.
- Artikel 5 5° wordt geschrapt.

1.4. Opmerkingen van de zakelijkrechthouder

De opmerkingen werden gevraagd op 18 juli 2019.

De gemeente Koksijde is zakelijkrechthouder. Het advies van de gemeente werd onder punt 1.2 behandeld. Er werden geen andere opmerkingen geformuleerd.

Conclusie: er zijn geen bijkomende opmerkingen die invloed hebben op het inhoudelijk dossier of het ministerieel besluit.

1.5. Conclusie voorafgaand aan de voorlopige bescherming

De uitgebrachte adviezen en de opmerkingen van de zakelijkrechthouders hebben invloed op het inhoudelijk dossier en het ministerieel besluit. Het inhoudelijk dossier en het ministerieel besluit werden als volgt aangepast:

Inhoudelijk dossier:

- de stijl en spellingsfouten zijn gecorrigeerd in het hoofddocument en de bijlagen
- de gegevens over de overbrenging van de menselijke resten naar de nieuwe begraafplaats zijn toegevoegd aan hoofdstuk 1.2.2, pagina 8: "Het uitgraven van de kelders en het transport kostte 595 frank. De stoffelijke resten werden vervoerd in nieuwe kisten, waarvan het groot model 595 frank kostte, het klein model 490 frank. Het grafteken van Artan werd op 19 maart 1962 overgebracht naar de nieuwe begraafplaats. Er wordt vanuit gegaan dat het stoffelijk overschot van de kunstschilder zich nog steeds in het graf bevindt."
- De nieuwe gegevens betreffende de interpretatie van de viooltjes werd toegevoegd aan hoofdstuk 1.2.3. "De geschiedenis van het grafteken Lesaffre (zie bijlage 5.4, hoofdstuk 4.2) bewijst dat er een sterke band bestond tussen La Libre Pensée en Les Amis Philanthropes. Het viooltje kan bijgevolg ook verwijzen naar die beweging van vrijzinnigen. Frank Becuwe, auteur van een biografie over Louis Artan, wijst er op dat Artan vrijzinnig was. Ook dat kan het gebruik van het viooltje als symbool op het grafteken verklaren."
- Hoofdstuk 2.1 Evaluatie van de erfgoedwaarden werd aangevuld met de archeologische waarde: "De menselijke resten van Louis Artan bleven voor zover bekend in het graf bewaard. Menselijke resten in een duidelijk omschreven funeraire context zijn archeologisch belangrijk omdat bekend is wie zij waren, tot welke sociale laag ze behoren, wanneer ze stierven, enzovoort. Zelfs voor de 19de en 20ste eeuw blijven

skeletresten belangrijke onafhankelijke tot stand gekomen informatiebronnen die de geschreven archiefbronnen kunnen toetsen, aanvullen en nuanceren. Over grafrituelen en grafgraven werd weinig informatie overgeleverd in eigentijdse bronnen. Grafinhouden en skeletresten zijn dan ook belangrijk om de visie op leven en dood, de funeraire cultuur, levensverwachting, ziekte, biologische kenmerken, ... te onderzoeken."

Bijlage 5.3 documentatie:

- Een gedetailleerde plattegrond van de begraafplaats is toegevoegd (foto 7).

Bijlage 5.4 onderzoeksverslag:

- De nieuwe gegevens en een foto van het grafteken Lesaffre zijn aangevuld in het dossier (pagina 9 en volgende)
- De archeologische waarde van menselijke resten wordt toegevoegd (hoofdstuk 5.2.1): "Een onroerend goed heeft archeologische waarde als het betekenisvol kan bijdragen tot de reconstructie van de bestaansgeschiedenis van de mensheid en haar relatie tot de omgeving door de daar aanwezige overblijfselen, voorwerpen of sporen van de mens en zijn omgeving te behouden of ze met archeologische en natuurwetenschappelijke methoden te onderzoeken."
Over grafrituelen en grafgraven werd weinig informatie overgeleverd in eigentijdse bronnen. Zelfs voor de 20ste eeuw blijven skeletresten belangrijke onafhankelijke tot stand gekomen informatiebronnen die de geschreven archiefbronnen kunnen toetsen, aanvullen en nuanceren. Grafinhouden en skeletresten zijn dan ook belangrijk om de levensverwachting, ziekte, biologische kenmerken, ... te onderzoeken. De archeologische waarde omvat dus het ondergrondse funerair erfgoed."
- De bijschriften bij de foto's zijn gecorrigeerd, inclusief de toevoeging van 'afgewerkt in 1895'.

Het ministerieel besluit:

Aanhef:

- De menselijke resten werden toegevoegd aan de historische waarde: "De menselijke resten van Louis Artan bleven voor zover bekend in het graf bewaard.";
- De archeologische waarde wordt toegevoegd: "De menselijke resten van Louis Artan bleven voor zover bekend in het graf bewaard. Menselijke resten in een duidelijk omschreven funeraire context zijn archeologisch belangrijk omdat bekend is wie zij waren, tot welke sociale laag ze behoren, wanneer ze stierven, enzovoort. Zelfs voor de 19de en 20ste eeuw blijven skeletresten belangrijke onafhankelijke tot stand gekomen informatiebronnen die de geschreven archiefbronnen kunnen toetsen, aanvullen en nuanceren. Over grafrituelen en grafgraven werd weinig informatie overgeleverd in eigentijdse bronnen. Grafinhouden en skeletresten zijn dan ook belangrijk om de visie op leven en dood, de funeraire cultuur, levensverwachting, ziekte, biologische kenmerken, ... te onderzoeken.";

Artikel 2:

- De archeologische waarde is toegevoegd;
- de geboortedatum van Artan is gecorrigeerd naar 1837;
- Aan de beschrijving van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken is toegevoegd: "De menselijke resten van Louis Artan bleven voor zover bekend in het graf bewaard.";

Artikel 5 4° werd aangevuld met volgende punten:

- het plaatsen of wijzigen van bovengrondse en ondergrondse nutsvoorzieningen en leidingen voor zover zij impact hebben op het bovengrondse grafteken en het ondergrondse graf;
- het plaatsen of wijzigen van afsluitingen palend aan het grafteken;

Artikel 5 5° werd geschrapt.

Ministerieel besluit tot voorlopige bescherming als monument van het graf en grafteken voor Louis Artan in Koksijde (Oostduinkerke)

DE VLAAMSE MINISTER VAN FINANCIËN EN BEGROTING,
WONEN EN ONROEREND ERFGOED,

Gelet op het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013, artikel 6.1.1;

Gelet op het besluit van de Vlaamse Regering van 25 juli 2014 tot delegatie van beslissingsbevoegdheden aan de leden van de Vlaamse Regering, artikel 6, 1°;

Gelet op het besluit van de Vlaamse Regering van 2 oktober 2019 tot bepaling van de bevoegdheden van de leden van de Vlaamse Regering, artikel 8, §1, 2°;

Gelet op het advies van het college van burgemeester en schepenen van Koksijde, gegeven op 16 augustus 2019, waarvan de behandeling is opgenomen in bijlage;

Gelet op het advies van de departementen of agentschappen van de Vlaamse overheid, bevoegd voor ruimtelijke ordening, woonbeleid en onroerend erfgoed, leefmilieu, natuur en energie, mobiliteit en openbare werken, landbouw en visserij, waarvan de behandeling is opgenomen in bijlage;

Gelet op het advies van de Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed, gegeven op 22 augustus 2019, waarvan de behandeling is opgenomen in bijlage;

Gelet op de opmerkingen van de zakelijkrechthouder, gegeven op 16 augustus 2019, waarvan de behandeling is opgenomen in bijlage;

Overwegende dat het waarderend onderzoek, waarvan de resultaten zijn opgenomen in het beschermingsdossier, de erfgoedwaarde van het graf en grafteken voor Louis Artan aantoonst;

Overwegende dat het graf en grafteken voor Louis Artan van algemeen belang is omwille van de historische, architecturale, culturele, artistieke en archeologische waarde;

Overwegende dat het graf en grafteken voor Louis Artan als monument historische waarde bezit die als volgt wordt gemotiveerd:

Het graf en grafteken is opgericht voor de gevierde marineschilder Louis Artan (1837-1890). Louis Artan wordt beschouwd als de vernieuwer van het maritiem landschap in de schilderkunst. Hij introduceerde mee het pleinairisme en het impressionisme in de Belgische landschapsschilderkunst.

De menselijke resten van Louis Artan bleven voor zover bekend in het graf bewaard. Het grafteken is een representatief voorbeeld van de samenwerkingsverbanden tussen de fin-de-siècle-kunstenaars op het einde van de 19de eeuw. Het grafteken is in 1890-1895 ontworpen door Victor Horta en het bronzen relief is van de hand van beeldhouwer Charles Van der Stappen;

Overwegende dat het graf en grafteken voor Louis Artan als monument architecturale waarde bezit die als volgt wordt gemotiveerd:

Het grafteken uit 1890-1895 is een vroeg funerair ontwerp uit het oeuvre van Victor Horta. Het staat aan het begin van de evolutie van graftekens van het zerk-met-stèletype in het oeuvre van de architect. Horta herinterpreteert hier voor de eerste keer het klassieke idioom en het grafteken is daardoor een voorafspiegeling van zijn latere, volwaardige art-nouveau-ontwerpen.

Het graftype is nog klassiek van opzet met de traditionele funeraire typologie van zerk-met-stèle en een klassiek architectuurelement als het hoofdgestel. De architecturale vormgeving met het bronzen relief als blikvanger concentreert zich nog aan de voorkant van de stèle. In latere graftekens zal Horta de stèle langs alle zijden evenwaardig vorm geven.

Het grafteken vertoont anderzijds reeds vroege art-nouveauelementen als de golvende lijnvoering, de soepele overgang tussen zerk en stèle, het terugkerend voetstuk en de afdekking met een koepelvormig kopstuk. Horta toont zich hier een prille vernieuwer van de funeraire kunst;

Overwegende dat het graf en grafteken voor Louis Artan als monument artistieke waarde bezit die als volgt wordt gemotiveerd:

Het grafteken is een uitzonderlijke artistieke realisatie waarbij de zoektocht van twee kunstenaars naar hun persoonlijke vormtaal zichtbaar is.

Het relief van de hand van Charles Van der Stappen uit 1894 getuigt van de naturalistische stijl die het begin van de carrière van Charles Van der Stappen typeert voordat hij doorbreekt met werken in symbolisme en art nouveau.

Het grafteken is een uitzonderlijk voorbeeld van een grafteken in vroege art-nouveaustijl uit de periode 1890-1895 waar de ontwerper Victor Horta zoekt naar zijn eigen unieke vormtaal;

Overwegende dat het graf en grafteken voor Louis Artan als monument culturele waarde bezit die als volgt wordt gemotiveerd:

De culturele waarde wordt gevormd door de schenking van het grafteken door vrienden en medestanders met een subsidie van de Belgische Staat. Het schenken van graftekens aan belangrijke personen is een typisch 19de-eeuws fenomeen dat uitsterft in de 20ste eeuw. Het getuigt van de funeraire cultuur binnen het burgerlijke milieu van het fin de siècle waar Artan, Horta en Van der Stappen deel van uitmaakten.

Het grafteken is een belangrijke getuige van de vriendschapsbanden tussen de kunstenaars van het fin de siècle die elkaar ontmoeten in kunstenaarsverenigingen en vrijmetselaarsloges. In het geval Artan, Van der Stappen en Horta is dat meer bepaald de "Cercle des Arts et de La Presse". Het initiatief om een grafteken op te richten voor Artan ontstond net vanuit de "Cercle des Arts et de la Presse" en getuigt dan ook van de waarde die zijn collega-kunstenaars aan Artan hechtten. Artan en Horta waren ook lid van de loge "Les Amis Philanthropes".

Het grafteken is gedecoreerd met de iris en viooltjes die voor de 19de-eeuwse burgerij bekend stonden als symbolen van Hades, de pijn van de versmachte liefde en vergeet me niet;

Overwegende dat het graf en grafteken voor Louis Artan als monument archeologische waarde bezit die als volgt wordt gemotiveerd:

De menselijke resten van Louis Artan bleven voor zover bekend in het graf bewaard. Menselijke resten in een duidelijk omschreven funeraire context zijn archeologisch belangrijk omdat bekend is wie zij waren, tot welke sociale laag ze behoorden, wanneer ze stierven, enzovoort. Zelfs voor de 19de en 20ste eeuw blijven skeletresten belangrijke onafhankelijke tot stand gekomen informatiebronnen die de geschreven archiefbronnen kunnen toetsen, aanvullen en nuanceren. Over grafrituelen en grafgiften werd weinig informatie overgeleverd in eigentijdse bronnen. Grafinhouden en skeletresten zijn dan ook belangrijk om de visie op leven en dood, de funeraire cultuur, levensverwachting, ziekte, biologische kenmerken, ... te onderzoeken,

BESLUIT:

Artikel 1. Met toepassing van artikel 6.1.1 tot en met artikel 6.1.11 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013 en artikel 6.2.1 van het Onroerenderfgoedbesluit van 16 mei 2014 worden de volgende onroerende goederen voorlopig beschermd als monument:

het graf en grafteken voor Louis Artan, grafperceel blok H - rij 1 b - nummer A, André Geryllaan 5 in Koksijde (Oostduinkerke), bekend ten kadaster: Koksijde, 5de afdeling, sectie B, perceelnummer 307 (deel).

De voorlopig beschermde onroerende goederen zijn aangeduid op het plan dat als bijlage bij dit besluit wordt gevoegd.

De fotoregistratie van de fysieke toestand van de voorlopig beschermde goederen wordt als bijlage bij dit besluit gevoegd.

Art. 2. Het monument heeft de volgende erfgoedwaarden:

- 1° historische waarde;
- 2° architecturale waarde;
- 3° artistieke waarde;
- 4° culturele waarde;
- 5° archeologische waarde.

De erfgoedelementen en de erfgoedkenmerken van het monument zijn:

Het hardstenen grafteken bestaat uit een zerk met stèle. De zerk heeft een omlopende getrapte plint. De bovenzijde van de zerk heeft een golvende vorm die vloeiend overloopt in de stèle. De bovenzijde van de zerk is voorzien van groeven.

De stèle is breder dan de zerk en heeft een rechthoekig plattegrond. Vooraan springt de stèle licht uit. Hij heeft eenzelfde getrapte plint als de zerk gevolgd door een verjongend basement. De overgang tussen de onderbouw en het lichaam van de stèle wordt gemarkeerd door een abstracte gegroefde fries.

Het lichaam van de stèle is aan de voorzijde voorzien van een bronzen relief met het portret van Artan. Eronder, op het lichaam van de stèle staat het grafschrift 'Louis Artan/ artiste peintre/ 1837 θ 1890'. Het bronzen medaillon wordt omgeven door een lijst met langs beide zijden een plantenmotief. Op het medaillon staat Louis Artan, op borsthoogte voorgesteld, in de verte turend, het gelaat steunend op de rechter hand. Het teken van zijn kunstenaarschap, zijn schilderspalet, wordt door de rechter benedenhoek afgesneden. Links en rechts van het portret staat de tekst 'Louis / XXI/ avril/1837' en 'Artan/ XXIII/ mai/ 1890'. In de rechter hoek, op het schilderspalet staat te lezen 'Un maitre/ marin (Louis?) Artan'.

Beide zijden van het grafteken zijn voorzien van een irisachtige knop om kransen op te hangen. In de linker zijkant staat volgende tekst gebeiteld: "Dit gedenkteken werd/ opgericht met/ tusshenkomst van den/ staat door zijne vrienden/ en vereerders". In de rechter zijde staat de Franstalige tekst gebeiteld "Monument a été élevé/ avec l'intervention/ du gouvernement/ par ses amis/ et ses admirateurs". De achterzijde is vlak en ongedecoreerd. Een keellijst boordt bovenaan het lichaam af en vormt de overgang naar de koepelvormige afdekking. De keellijst bestaat uit een getrapte lijst, een fries met viooltjes en een lijst met 'gutae'. De koepelvormige afdekking loopt uit op een punt.

De menselijke resten van Louis Artan bleven voor zover bekend in het graf bewaard.

Art. 3. Voor het beschermde monument gelden de volgende beheersdoelstellingen:

- 1° behoud van het grafteken met al zijn erfgoedelementen en erfgoedkenmerken;
- 2° behoud van de menselijke resten van Louis Artan in het graf.

Art. 4. De zakelijkrechthouder en de gebruiker van het beschermde monument zijn verplicht de instandhouding en het onderhoud ervan te verzekeren door:

- 1° het goed als een goede huisvader te beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen te nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- 2° de toestand van het goed regelmatig te controleren;
- 3° regulier onderhoud uit te oefenen;
- 4° onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen te nemen in geval van nood.

Art. 5. Voor de volgende handelingen aan het beschermde monument moet een toelating worden aangevraagd:

- 1° het plaatsen, slopen, verbouwen of heropbouwen van een constructie;
- 2° het verwijderen, vervangen, wijzigen of verstevigen van constructieve elementen;
- 3° het verwijderen, vervangen of wijzigen van historische materialen en het toepassen van behandelingen met als doel de historische materialen te reinigen, te herstellen, te verduurzamen of te beschermen tegen verweer en aantasting;
- 4° het uitvoeren van de volgende werken aan het grafteken:
  - a) het aanbrengen, verwijderen, vervangen of wijzigen van dakbedekking en gootconstructies;
  - b) het verwijderen van voegen en het hervoegen;
  - c) het aanbrengen, verwijderen, vervangen of wijzigen van de kleur, textuur of samenstelling van de afwerkingslagen;
  - d) het aanbrengen, verwijderen, vervangen of wijzigen van aard- en nagelvaste elementen, smeedijzer en beeldhouwwerk, inclusief nieuwe toevoegingen;
  - e) het aanbrengen, vervangen of wijzigen van opschriften, publiciteitsinrichtingen of uithangborden;
  - f) het plaatsen of wijzigen van bovengrondse en ondergrondse nutsvoorzieningen en leidingen voor zover zij impact hebben op het bovengrondse grafteken en het ondergrondse graf;
  - g) het plaatsen of wijzigen van afsluitingen palend aan het grafteken,

Er is geen toelating vereist voor het onmiddellijk nemen van passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen in geval van nood, noch voor de uitvoering van regulier onderhoud.

Brussel, 12 DEC. 2019

De Vlaamse minister van Financiën en Begroting, Wonen en Onroerend Erfgoed,

Matthias DIEPENDAELE